**SPRAWOZDANIE Z REALIZACJI PRZEZ POLSKĘ POSTANOWIEŃ KONWENCJI W SPRAWIE ZAKAZU STOSOWANIA TORTUR ORAZ INNEGO OKRUTNEGO, NIELUDZKIEGO LUB PONIŻAJĄCEGO TRAKTOWANIA ALBO KARANIA ZA OKRES OD SIERPNIA 1994 DO LIPCA 1998 ROKU.**

## I. Ratyfikacja.

1. Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania z dnia 10 grudnia 1984r. została przyjęta i ratyfikowana przez Polskę dnia 21 października 1989r. (ogłoszona w Dz. U. z 1989r.; Nr 63; póz. 378, 379).

2. Polska, na mocy uchwały Rady Ministrów z dnia 30 marca 1993r., uznała kompetencje Komitetu Przeciwko Torturom w sprawie otrzymywania i rozpatrywania skarg międzypaństwowych i indywidualnych. Dotychczas Polsce nie zostały zakomunikowane żadne skargi.

## II Informacje ogólne o systemie ustrojowym.

3. Okres objęty Sprawozdaniem charakteryzuje się dalszymi, niezwykle intensywnymi, przemianami społeczno - prawnymi. Przede wszystkim w dniu 2 kwietnia Zgromadzenie Narodowe uchwaliło, przyjętą w referendum przez naród, nową Konstytucję RP. Nowa ustawa zasadnicza (Dz. U. Nr 78; póz. 483) obowiązuje od dnia 17 października 1997r.

Istotnym elementem tych przemian było także uchwalenie w dniu 6 czerwca 1997r. nowych kodyfikacji karnych (Kodeksu karnego - Dz. U. Nr 88; póz. 553, Kodeksu postępowania karnego - Dz. U. Nr 89; póz. 555 i Kodeksu karnego wykonawczego - Dz. U. Nr 90; póz. 557), które wejdą w życie z dniem l września 1998r.

4. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej. Jej przepisy stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej (art. 8).

Podstawowa zasada ustrojowa państwa wyrażona jest w art. 10, który stanowi, iż "Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały".

Kompetencje Sejmu, określone w dalszych przepisach konstytucyjnych, można podzielić na:

- ustawodawcze (uchwalanie ustaw, podejmowanie uchwał),
- wyborcze (wybór członków Trybunału Stanu i sędziów Trybunału Konstytucyjnego, podejmowanie uchwał w sprawie votum zaufania dla rządu powołanego przez Prezydenta),
- kontrolne (sprawowanie kontroli nad Radą Ministrów w zakresie określonym przepisami Konstytucji i ustaw - m.in. poprzez rozpatrywanie sprawozdań rządu z wykonywania ustawy budżetowej państwa, podejmowanie uchwał w przedmiocie udzielania rządowi absolutorium, powoływanie komisji śledczych),
- stosowanie odpowiedzialności politycznej i konstytucyjnej (uchwalanie votum nieufności dla Rady Ministrów lub indywidualnym ministrom, zgłaszanie oskarżenia do Trybunału Stanu wobec członków Rady Ministrów, uchwalenie - wraz z Senatem jako Zgromadzenie Narodowe - postawienia Prezydenta w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu),

Z innych uprawnień Sejmu należy jeszcze wskazać decydowanie o stanie wojny i o zawarciu pokoju.

Do kompetencji Senatu należy przede wszystkim uchwalanie ustaw i podejmowanie uchwał. Nowa konstytucja nie przyznała Senatowi kompetencji kontrolnych.

Władzę wykonawczą sprawuje Prezydent i Rada Ministrów.

Konstytucja w art. 126 stanowi, że Prezydent RP jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej i gwarantem ciągłości władzy państwowej. Czuwa on nad przestrzeganiem

Konstytucji, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności jego terytorium.

Wśród kompetencji Prezydenta nowa Konstytucja RP wyróżnia:

- kompetencje wyznaczające zadania głowy państwa w stosunkach wewnętrznych i zagranicznych, w zakresie zwierzchnictwa Sił Zbrojnych RP, obronności i bezpieczeństwa państwa na czas pokoju i wojny,
- kompetencje równoważenia władz w stosunku do Sejmu i Senatu, w stosunku do rządu i do władzy sądowniczej,
- kompetencje kreacyjne oraz organizacyjne w zakresie kierownictwa państwowego.

Prezydent ratyfikuje i wypowiada umowy międzynarodowe (przed ratyfikowaniem umowy międzynarodowej może zwrócić się do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie jej zgodności z Konstytucją), mianuje i odwołuje pełnomocnych przedstawicieli RP w innych państwach i przy organizacjach międzynarodowych, przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące akredytowanych przy nim przedstawicieli dyplomatycznych innych państw, współdziała z Prezesem Rady Ministrów i właściwym ministrem w kształtowaniu polityki zagranicznej państwa, jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych, stosuje prawo łaski, nadaje obywatelstwo polskie i wyraża zgodę na zrzeczenie się tego obywatelstwa, wydaje akty urzędowe (rozporządzenia i zarządzenia, które - z wyjątkami wymienionymi w Konstytucji -wymagają dla swej ważności podpisu Prezesa Rady Ministrów), na wniosek Prezesa Rady Ministrów dokonuje zmian w składzie Rady Ministrów, zarządza wybory do Sejmu i Senatu, ma inicjatywę ustawodawczą, podpisuje ustawy, wnioskuje do Trybunału Konstytucyjnego oraz - o przeprowadzenie kontroli - do Najwyższej Izby Kontroli, desygnuje i powołuje Prezesa Rady Ministrów, przyjmuje dymisję Rady Ministrów, odwołuje ministra, któremu Sejm wyraził votum nieufności, na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa powołuje sędziów, powołuje Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, prezesów Sądu Najwyższego, Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego i jego wiceprezesów, powołuje Prezesa Trybunału Konstytucyjnego.

Prezydent za naruszenie Konstytucji, ustawy lub za popełnienie przestępstwa może być pociągnięty do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu.

Rada Ministrów jest naczelnym wykonawczym i zarządzającym organem władzy państwowej. Odpowiada i zdaje sprawę ze swej działalności przed Sejmem, a miedzy kadencjami Sejmu - przed Prezydentem. Głównymi kompetencjami Rady Ministrów są: harmonizowanie i kierowanie działalnością ministerstw i innych podległych organów, nadawanie kierunku ich pracy, wydawanie - na podstawie ustaw i w celu ich wykonania -
rozporządzeń, podejmowanie uchwał i czuwanie nad ich wykonywaniem. Rada Ministrów sprawuje także ogólne kierownictwo w dziedzinie stosunków z innymi państwami, w dziedzinie organizacji Sił Zbrojnych i obronności kraju, zawiera umowy międzynarodowe wymagające ratyfikacji oraz kieruje pracą terenowych organów administracji rządowej.

Organami kontroli naczelnych organów władzy są: Trybunał Konstytucyjny (orzeka o zgodności z Konstytucją ustaw i innych aktów normatywnych naczelnych organów państwowych), Trybunał Stanu (orzeka o odpowiedzialności osób zajmujących najwyższe stanowiska państwowe za naruszenie Konstytucji i ustaw), Najwyższa Izba Kontroli (kontroluje działalność gospodarczą, finansową i organizacyjno - administracyjną organów administracji państwowej i podległych im przedsiębiorstw z punktu widzenia legalności, gospodarności, celowości i rzetelności). Rzecznik Praw Obywatelskich (stoi na straży praw i wolności obywatelskich).

Sądy i Trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz. Wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej.

Wymiar sprawiedliwości sprawują: Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe. Postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne. Ustrój i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy.

Sędziowie w sprawowaniu swego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom. Sędziów chroni immunitet. Bez uprzedniej zgody sądu nie mogą być pociągnięci do odpowiedzialności karnej ani pozbawieni wolności.

Sędzia nie może być zatrzymany ani aresztowany, z wyjątkiem ujęcia na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne dla prawidłowego toku postępowania. Sędzia nie

może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Na straży niezawisłości sędziów i niezależności sądów stoi Krajowa Rada Sądownictwa.

5. Normy konstytucyjne nie regulują kwestii organizacji i zadań prokuratury, której zadaniem jest strzeżenie praworządności oraz czuwanie nad ściganiem przestępstw. Stosowne unormowania zawiera natomiast ustawa o prokuraturze z dnia 20 czerwca 1985r. znowelizowana w 1996r. Najważniejsze zmiany wprowadzone w ostatniej noweli obejmują przede wszystkim powołanie w Ministerstwie Sprawiedliwości Prokuratury Krajowej, utworzenie stanowiska Prokuratora Krajowego, będącego z mocy ustawy zastępcą Prokuratora Generalnego oraz stanowiska służbowego prokuratora Prokuratury Krajowej, a ponadto poszerzenie niezależności prokuratorów przy dokonywaniu czynności procesowych.

Prokuratura Krajowa jest jednostką organizacyjną prokuratury powszechnej najwyższego szczebla.

Do zadań prokuratury na szczeblu centralnym (poza kompetencjami nadzorczymi nad podległymi jednostkami prokuratury) należy: występowanie do Sądu Najwyższego z wnioskiem o przedłużenie tymczasowego aresztowania, obrót prawny z zagranicą, udział w postępowaniu przed Sądem Najwyższym w sprawach karnych, cywilnych i administracyjnych, udział w sprawach rozpoznawanych przez Trybunał Konstytucyjny i Naczelny Sąd Administracyjny.

Pozycję ustrojową prokuratora jako organu procesowego określa zasada, iż jest on niezależny od innych organów państwowych i wykonuje tylko polecenia przełożonych. W stosunkach wewnętrznych w prokuraturze funkcjonuje zasada podporządkowania hierarchicznego, z której wynika obowiązek wykonywania zarządzeń i poleceń przełożonego prokuratora. Nie pozostaje ona w sprzeczności z zasadą niezależności prokuratora przy podejmowaniu czynności określonych w ustawach, prokurator podejmuje bowiem czynności samodzielnie, jest odpowiedzialny za ich prawidłowość i terminowość.

6. Nowością w polskiej praktyce konstytucyjnej jest wprowadzenie do Konstytucji z 1997r. przepisów określających środki ochrony wolności i praw obywateli. Są nimi:

- przyznanie każdemu prawa do wynagrodzenia szkody, jaka została wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej (art. 77 ust. l),
- ustalenie zasady, zgodnie z którą ustawa nie może nikomu zamykać drogi do sądowego dochodzenia naruszonych wolności lub praw (art. 77 ust. 2),
- przyznanie każdej ze stron prawa do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji (art. 78),
- przyznanie każdej osobie, której konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, uprawnienia do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji (art. 79 ust. l), - przyznaniu każdemu prawa wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej (art. 80).

**III** Miejsce Konwencji w systemie prawa wewnętrznego.

7. Nowa Konstytucja RP jest pierwszą polską ustawą zasadniczą, która reguluje zagadnienia skuteczności norm prawa międzynarodowego w polskim prawie wewnętrznym. Dla generalnego określenia miejsca prawa międzynarodowego w krajowym porządku prawnym kluczowe znaczenie mają art. 9 oraz artykuły zamieszczone w rozdziale ni zatytułowanym "Źródła prawa".

Art. 9 stwierdza, że: "Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego". Przepis ten wyraża ogólną ideę, w myśl której Polska - na całym swym terytorium, w swoich stosunkach wewnętrznych - przestrzega prawa wiążącego ją w płaszczyźnie międzynarodowej.

Dalsze normy konstytucyjne (rozdział ffl) głoszą, iż źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są: Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia (art. 87 ust. l) oraz że ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw , stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy (art. 91 ust. l). Konstytucja stanowi ponadto, że umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie (upoważnienie głowy

państwa do dokonania ratyfikacji) ma pierwszeństwo przed ustawą, jeśli ustawy nie da się pogodzić z umową (art. 91 ust. 2).

Ratyfikacja przez Rzeczypospolitą Polską umowy międzynarodowej i jej wypowiedzenie wymaga uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie, jeżeli umowa dotyczy:

- pokoju, sojuszu, układów politycznych lub układów wojskowych,
- wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji,
- członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w organizacji międzynarodowej,
- znacznego obciążenia państwa pod względem finansowym,
- spraw uregulowanych w ustawie lub w których Konstytucja wymaga ustawy.

8. W aktualnym stanie prawnym możliwość bezpośredniego stosowania Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania nie budzi żadnych wątpliwości. Bezpośrednie stosowanie Konwencji ułatwia samowykonalny charakter większości norm konwencyjnych. Nie istnieje zatem konieczność implementowania do prawa wewnętrznego postanowień konwencyjnych, w tym na przykład definicji "tortur" z art. l Konwencji. Najistotniejsze elementy definicji tortur znajdują odzwierciedlenie zarówno w przepisach prawa materialnego jak i procesowego, a niekiedy uregulowania polskie zawierają postanowienia nawet o szerszym zasięgu niż przewiduje to art. l Konwencji a więc uwzględniającym również postanowienia art. 16 Konwencji (inne poza "torturami" akty nieludzkiego traktowania) - czego dowodzą informacje zawarte w części drugiej Sprawozdania.

## CZĘŚĆ DRUGA

### Artykuł l

Patrz punkt 7 oraz 19-25 Sprawozdania.

### Artykuł 2

9. Istotnym krokiem w procesie realizacji postanowień art. 2 Konwencji było wprowadzenie do nowej Konstytucji normy stanowiącej, że "Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu" (art. 40).

Nowa Konstytucja w art. 30 nakłada na władze publiczne obowiązek poszanowania i ochrony godności człowieka.

Przepisy Konstytucji zapewniają ponadto: wolność od przymusowych eksperymentów naukowych (art. 39), wolność od stosowania kar cielesnych (art. 40), nietykalność osobistą i wolność osobistą (art.41), osobie pozbawionej wolności - humanitarny sposób traktowania (41 ust.4), osobie przeciw której prowadzone jest postępowanie karne - prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania (art.42 ust 2). W art. 43 stanowią zasadę nieprzedawniania się zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości.

10. Normy zabezpieczające przed przypadkami stosowania tortur, okrutnego, nieludzkiego karania lub traktowania znajdują się ponadto w przepisach Kodeksu karnego, Kodeksu postępowania karnego oraz Kodeksu karnego wykonawczego, a także w ustawach; o Policji (Dz.U. z 1990r.; Nr 30; póz. 179 z p.zm.). Służbie Więziennej (Dz. U. z 1996r.; Nr 61; póz. 283 z p. zm.). Urzędzie Ochrony Państwa (Dz. U. z 1990r.; Nr 30; póz. 180 z p. zm.) i Straży Granicznej (Dz. U. z 1990r.; Nr 78; póz. 462 z p. zm.). Powołane ustawy nakazują funkcjonariuszom publicznym respektowanie godności ludzkiej oraz przestrzeganie i ochronę praw człowieka przy wykonywaniu czynności służbowych (art. 14 ust 4 ustawy o Policji, art. 9 ust. 5 ustawy o Straży Granicznej, art. 7 ust. 4 ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa, art. l ust. 3 ustawy o Służbie Więziennej). Regulacje kodeksowe i wskazane ustawy pozakodeksowe penalizują zachowania określone w art. l Konwencji, tworzą również system kontroli nad prawidłowością działania organów stosujących prawo. Szczegółowe omówienie poszczególnych tych kwestii zostanie przedstawione w dalszych punktach odnoszących się do kolejnych postanowień Konwencji.

11. Podkreślenia wymagają nowe uregulowania dotyczące kary śmierci. Ustawą z dnia 12 lipca 1995r. o zmianie Kodeksu karnego (Dz. U. Nr 95; póz. 475) wprowadzono zakaz wykonywania kary śmierci na okres 5 lat od dnia wejścia w życie ustawy (tj. od dnia 20 listopada 1995r.).

W okresie objętym Sprawozdaniem w Polsce orzeczono karę śmierci wobec siedmiu osób (za zbrodnie zabójstwa), przy czym w wyniku prawomocnie zakończonych postępowań odwoławczych w czterech przypadkach zamieniono karę śmierci na karę dożywotniego pozbawienia wolności, w dwóch - na karę 25 lat pozbawienia wolności. W jednym przypadku postępowanie odwoławcze nadal się toczy.

Nowy Kodeks karny z 1997r. znosi karę śmierci. Orzeczone prawomocnie kary śmierci zostaną z mocy prawa zamienione na kary dożywotniego pozbawienia wolności, która to kara będzie najsurowszą w ustawie karnej (art 14 ust. l ustawy z dnia 20 marca 1997r. -Przepisy wprowadzające Kodeks karny - DZ.U. Nr 88; póz. 554).

Warto też zaznaczyć, że nowy Kodeks karny, realizując zobowiązania międzynarodowe przewiduje zasadę nieprzedawniania się zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości, a ponadto przestępstw wojennych, których karalność wprowadza. Tą zasadą obejmuje także umyślne przestępstwa przeciwko zdrowiu, życiu lub wolności popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych w związku z pełnieniem obowiązków służbowych (art. 105) traktowane do tej pory na zasadach ogólnych. Zgodnie z art. 9 Przepisów wprowadzających Kodeks karny przerwaniu ulega bieg terminu przedawnienia w/w przestępstw (również przestępstw przeciwko wymiarowi sprawiedliwości), zagrożonych karą pozbawienia wolności powyżej 3 lat, popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych - w okresie od l stycznia 1944r. do 31 grudnia 1989r. - w czasie lub w związku z pełnieniem ich funkcji.

12. Odnosząc się do realizacji przez Polskę zobowiązań wynikających z ustępu 2 artykułu 2 Konwencji należy odnotować, iż w okresie objętym Sprawozdaniem nie podejmowano żadnych działań zmierzających do zawieszenia stosowania postanowień konwencyjnych.

Zagadnienia dotyczące stanu wojennego oraz wyjątkowego normuje nowa Konstytucja RP. Nie wdając się w szczegółowe przedstawianie przesłanek wprowadzania stanów nadzwyczajnych podkreślić należy, że w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie można ustawowo ograniczyć m.in. wolności i praw obywatelskich chroniących godność człowieka, zapewniających humanitarne traktowanie, dostęp do sądu, ochronę życia i dóbr osobistych, wolność wyznania i sumienia, prawa składania skarg do władz publicznych oraz zasad ponoszenia odpowiedzialności karnej (art.233).

Dotychczas nie zostały uchwalone nowe ustawy odnoszące się do stanów nadzwyczajnych (w Sejmie złożone zostały prezydencki projekty tychże aktów prawnych). Nadal natomiast obowiązują: ustawa z dnia 5 grudnia 1983r. o stanie wyjątkowym, znowelizowana dna 18 lipca 1997r. (Dz. U. Nr 66; poz.297) oraz dekret z dnia 12 grudnia 1981r. o stanie wojennym (Dz. U. Nr 29; póz. 154). Akty te zostały omówione w poprzednim Sprawozdaniu.

13. Podczas rozpatrywania poprzedniego polskiego Sprawozdania z realizacji postanowień Konwencji Komitet zwrócił uwagę na niepokojącą kwestię odnoszącą się do regulacji prawnej odpowiedzialności funkcjonariusza publicznego wykonującego polecenia władz przełożonych - dok. CAT/C/SR 279 punk. 5.

Unormowania w tym zakresie (zawarte w Kodeksie karnym i ustawach o Policji, Urzędzie Ochrony Państwa, Służbie Więziennej oraz Straży Granicznej) nie uległ} zmianie. Rozwiązania polskie oparte są na zasadzie kontratypu - co jest zgodne z ogólnymi przepisami dotyczącymi odpowiedzialności karnej, opartymi na standardach przyjętych w państwach demokratycznych. Aby funkcjonariusz publiczny odpowiadał za przestępstwo popełnione w wykonaniu rozkazu lub polecenia konieczne jest wykazanie jego wiedzy lub co najmniej zgody na to, że dopuszcza się czynu zabronionego. Natomiast odpowiedzialność karna rozkazodawcy kształtowana jest na zasadach ogólnych. Kodeks karny z 1969r. określa, że rozkazem jest polecenie określonego działania lub zaniechania wydane służbowo żołnierzowi przez przełożonego hib uprawnionego żołnierza starszego stopniem. Stosownie do polskiej praktyki orzeczniczej, o tym, czy skierowane pod adresem podwładnego polecenie określonego działania lub zaniechania jest podlegającym wykonaniu rozkazem, decyduje nie forma wydania polecenia, lecz rzeczywista i wyraźna wola przełożonego, wyrażona w taki sposób, aby podwładny zrozumiał treść wydanego mu polecenia, zobowiązującego go do wykonania lub zaniechania określonej czynności zgodnie z wolą przełożonego.

Nowy kodeks karny nie wprowadza istotnych zmian w omawianej kwestii. Analogicznie jak dotychczas - odpowiedzialność karną rozkazobiorcy opiera na świadomości przestępności rozkazu. Treścią tej świadomości jest rzeczywista niezgodność rozkazu z przepisami prawa karnego, kształtująca przekonanie rozkazobiorcy, że w razie wykonania takiego rozkazu popełni umyślne

przestępstwo (art. 318 kk - w odniesieniu do żołnierza). Zgodnie z dyspozycją nowego przepisu nie popełnia przestępstwa żołnierz, który dopuszcza się czynu zabronionego będącego wykonaniem rozkazu, chyba że wykonując rozkaz umyślnie popełnia przestępstwo. Konsekwencją takiej konstrukcji jest przyjęcie nowego rozwiązania -wyraźne zaznaczenie sytuacji prawnokarnej żołnierza odmawiającego wykonania hib nie wykonującego rozkazu, któremu polecono popełnienie przestępstwa. Żołnierz laki nie odpowiada za odmowę wykonania rozkazu (art. 344 § l kk). Ten, kto wydał rozkaz, odpowiada za sprawstwo, jednakże wówczas, gdy rozkazobiorca jedynie usiłował dokonać czynu lub usiłowania nie podjął, rozkazodawca, w zależności od zachowania, odpowiada za sprawstwo, podżeganie lub pomocnictwo.

Przepisy dotyczące odpowiedzialności karnej w tej kwestii będą, od dnia wejścia w życie nowego Kodeksu karnego, stosowane odpowiednio wobec funkcjonariuszy Policji, Urzędu Ochrony Państwa. Służby Więziennej i Straży Granicznej.

**Artykuł 3**

14. W prawie polskim ekstradycja jest uregulowana przepisami Konstytucji (art. 55), Kodeksu karnego (art. 118 i 119), zawartymi umowami dwustronnymi oraz wielostronnymi oraz przepisami Kodeksu postępowania karnego (art. 532 - 538), z tym że umowy międzynarodowe mają pierwszeństwo przed tymi przepisami, jeżeli daną kwestię regulują odmiennie (art. 541 §1 kpk).

Według przepisów Kodeksu postępowania karnego decyzja w sprawie wydania lub odmowy wydania znajduje się w kompetencji Prokuratora Generalnego. Postępowanie ekstradycyjne rozpoczyna się z chwilą złożenia przez organ państwa obcego wniosku o wydanie osoby ściganej w celu przeprowadzenia przeciw niej postępowania karnego lub wykonania orzeczonej co do niej kary. Prokurator przesłuchuje tę osobę i w miarę potrzeby zabezpiecza dowody znajdujące się w kraju. Następnie wniosek przekazywany jest do właściwego sądu wojewódzkiego (art. 532 kpk). Sąd na posiedzeniu, w którym ma prawo wziąć udział osoba ścigana i jej obrońca (art. 533 § l kpk), bada dopuszczalność ekstradycji. Na uzasadniony wniosek osoby ściganej sąd przeprowadza dowody znajdujące się w kraju. Na gruncie polskiego prawa brak jest przepisów określających zakres i cel tego swoistego postępowania dowodowego. Zgodnie z ogólnymi zasadami procedury karnej należy tak zgromadzić materiał dowodowy, aby okoliczności sprawy zostały wszechstronnie wyjaśnione.

Kodeks postępowania karnego w art. 534 zakreśla ogólne ramy sądowego badania dopuszczalności ekstradycji.

W świetle art.534§l kpk sąd odmawia wydania, jeżeli osoba, której dotyczy wniosek:

- jest obywatelem polskim; przepis ten jest odzwierciedleniem norm: konstytucyjnej (art. 55 pkt. l nowej Konstytucji RP) oraz Kodeksu karnego (art. 118), które statuuje zakaz ekstradycji obywateli polskich oraz
- korzysta w Polsce z prawa azylu; przepisowi temu odpowiada regulacja zawarta w art. 119 Kodeksu karnego.

Natomiast fakultatywne przesłanki odmowy wydania, w myśl art. 534 § 2kpk, są następujące:

- przestępstwo zostało popełnione na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej albo na polskim statku wodnym lub powietrznym,
- co do tego samego czynu tej samej osoby toczy się postępowanie karne lub toczyło się ono i zostało prawomocnie ukończone albo gdy zachodzi inna okoliczność, o której mowa w art. 11 kpk określającym okoliczności wyłączające postępowanie np.: nie popełnienie czynu zabronionego, przedawnienie lub brak ustawowych znamion czynu,
- według prawa państwa, które złożyło wniosek o wydanie, przestępstwo jest zagrożone karą pozbawienia wolności do roku lub karą niższą albo orzeczono karę nie przewyższającą tego wymiaru,
- według prawa polskiego przestępstwo podlega ściganiu z oskarżenia prywatnego,
- państwo, które złożyło wniosek o wydanie, nie zapewnia w tym zakresie wzajemności.

Wymienione powyżej fakultatywne przesłanki odmowy wydania osoby ściganej nie tworzą zamkniętego katalogu. Polski ustawodawca pozostawił sądowi orzekającemu w przedmiocie ekstradycji swobodę orzekania w tym sensie, że jest on władny stwierdzić, czy z obowiązujących przepisów prawa, w tym wiążących Polskę umów międzynarodowych wynika dopuszczalność, czy niedopuszczalność wydania danej osoby państwu wnioskującemu. Wydanie osoby ściganej w sytuacji istnienia prawdopodobieństwa poddania jej w kraju wzywającym torturom (art. 3 Konwencji) będzie

zatem uznane za niedopuszczalne.

Na postanowienie sądu w przedmiocie prawnej dopuszczalności (niedopuszczalności) ekstradycji służy zażalenie - art. 533 § l kpk. Paragraf 2 tego artykułu stanowi, iż prawomocne postanowienie sądu stwierdzające prawną niedopuszczalność wydania jest dla Prokuratora Generalnego wiążące. Prokurator Generalny po rozstrzygnięciu wniosku zawiadamia o tym organ państwa wzywającego (art. 533 §3 kpk).

15. Nowy Kodeks postępowania karnego w szerszym zakresie formułuje obligatoryjne przesłanki odmowy wydania osoby ściganej, a mianowicie w art. 604 § l stanowi, że wydanie jest niedopuszczalne, jeżeli:

- osoba, której wniosek dotyczy, jest obywatelem polskim albo korzysta w Rzeczypospolitej Polskiej z prawa azylu,
- czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego albo gdy ustawa uznaje, że czyn nie stanowi przestępstwa albo że sprawca nie popełnia przestępstwa lub nie podlega karze,
- nastąpiło przedawnienie,
- postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie zakończone,
- byłoby ono sprzeczne z polskim prawem (w tym, odnosząc się do konstytucyjnych norm określających źródła prawa, z wiążącymi Polskę uregulowaniami wprowadzającymi ograniczenia ekstradycji -jak np. art. 3 Konwencji).

Fakultatywne przesłanki odmowy ekstradycji zostały przykładowo wymienione w § 2 art. 604 nowego Kodeksu postępowania karnego. Zgodnie z tym przepisem wydania można odmówić w szczególności, jeżeli:

- osoba, której wniosek dotyczy, ma w Rzeczypospolitej Polskiej stałe miejsce zamieszkania,
- przestępstwo zostało popełnione na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej albo na polskim statku wodnym lub powietrznym,
- co do tego samego czynu tej samej osoby toczy się postępowanie karne,
- przestępstwo podlega ściganiu z oskarżenia prywatnego,
- według prawa państwa, które złożyło wniosek o wydanie, przestępstwo jest zagrożone karą pozbawienia wolności do roku lub karą łagodniejszą albo orzeczono taką karę,
- przestępstwo, w związku z którym żąda się wydania, jest przestępstwem o charakterze politycznym, wojskowym lub skarbowym,
- państwo, które złożyło wniosek o wydanie, nie zapewnia wzajemności.

16. Odwołanie się do uregulowań traktatowych przy formułowaniu opinii o niedopuszczalności prawnej ekstradycji, w obecnym stanie prawnym, miało ostatnio miejsce przy rozpoznawaniu sprawy Mandugeqi i Jinge - obywateli Chińskiej Republiki Ludowej.

Postanowieniem z dnia 7 marca 1997r. Sąd Wojewódzki w Warszawie zaopiniował wniosek Chińskiej Republiki Ludowej w ten sposób, że uznał ekstradycję tychże osób za prawnie niedopuszczalną. Uzasadniając to postanowienie Sąd Wojewódzki wskazał na istnienie pozytywnych przesłanek ekstradycyjnych, jednocześnie stanął jednak na stanowisku, iż wydanie opinii o prawnej dopuszczalności ekstradycji ściganych do Chińskiej Republiki Ludowej naruszyłoby art. 3 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (zakazujący stosowanie tortur, nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie). Sąd wywodził bowiem , m.in. z raportu przedstawionego przez Amnesty Intemational, istnienie podstaw do przyjęcia, iż osoby mające być wydane mogłyby być w państwie wzywającym poddane traktowaniu zakazanemu przez wskazany przepis.

Postanowienie Sądu Wojewódzkiego w tej sprawie zaskarżone zostało przez prokuratora. Od orzeczenia Sądu Apelacyjnego w Warszawie, wydanego po rozpoznaniu środka odwoławczego, wniesiona została następnie kasacja do Sądu Najwyższego, który postanowieniem z dnia 29 lipca 1997r. przesądził ostatecznie, iż implikacje wynikające z norm prawa międzynarodowego, statuujących m.in. zakaz stosowania tortur, podlegają uwzględnieniu przy wydawaniu opinii w kwestii prawnej dopuszczalności ekstradycji.

17. Dane liczbowe dotyczące dokonanych przez Polskę ekstradycji w okresie objętym Sprawozdaniem:

- W 1994r. skierowano 20 wniosków o ekstradycję z terytorium Polski osób poszukiwanych międzynarodowym listem gończym.

W toku przeprowadzonych postępowań ekstradycyjnych w 18 sprawach podjęto pozytywne decyzje o wydaniu osób ściganych i osoby te faktycznie zostały wydane państwom wnioskującym.

W 2 sprawach podjęto decyzje o odmowie wydania.

- W 1995r. skierowano 23 wnioski o ekstradycję z terytorium Polski.

W toku postępowania ekstradycyjnego podjęto w 18 sprawach decyzje pozytywne, osoby ścigane zostały faktycznie wydane państwom wnioskującym.

W 2 sprawach odmówiono wydania, natomiast w 3 - postępowania toczą się nadal.

- W 1996r. wpłynęło 27 wniosków o ekstradycję z terytorium Polski.

Podjęto w 23 sprawach decyzje pozytywne o wydaniu. Osoby ścigane zostały faktycznie przekazane państwom wnioskującym.

W 2 sprawach podjęto decyzje o odmowie wydania, natomiast 2 postępowania toczą się nadal

- W 1997r. do Polski skierowano 20 wniosków o wydanie osób ściganych.

W toku postępowania ekstradycyjnego w 7 sprawach podjęto decyzje o wydania, natomiast w 13 sprawach postępowania nie zostały jeszcze zakończone.

W okresie od 1994r. do 1997r. wskutek przeprowadzonych postępowań ekstradycyjnych Polska wydała państwom wnioskującym 58 osób, natomiast w 6 przypadkach postępowania takie zakończone zostały wydaniem decyzji o odmowie wydania.

Powodem podjęcia decyzji negatywnych było:

- ustalenie, że osoba ścigana posiada obywatelstwo polskie - 3 przypadki,
- stwierdzenie, że czyn zarzucany osobie poszukiwanej nie spełnia warunku dwustronności ścigania - co skutkuje brakiem jurysdykcji sądów polskich,
- stwierdzenie, że wydanie naruszyłoby art. 3 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności ( sprawa przedstawiona powyżej w pkt. 3),
- uznanie przez Prokuratora Generalnego, że względy osobiste i rodzinne osoby ściganej przemawiają za odmową wydania .

18. Od ekstradycji odróżnić należy wydalenie cudzoziemca, które stanowi jednostronny akt administracyjny i może nastąpić nie tylko z powodu popełnienia przez cudzoziemca przestępstwa. Instytucję wydalenia reguluje ustaw a o cudzoziemcach. Nowe jej unormowania (ustawa z dnia 25 czerwca 1997r. - Dz. U. Nr 114; póz. 739) w pełni czyni zadość wymogom art. 3 Konwencji, wprowadza bowiem bezwzględny zakaz wydalenia cudzoziemca do kraju, w którym mógłby być poddany prześladowaniom z powodu rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej, przekonań politycznych lub być poddany torturom, traktowaniu w sposób nieludzki lub poniżający albo w taki sposób ukarany (art. 53). Przepis ten stanowi również spełnienie przez Polskę wymogów art. 33 Konwencji Genewskiej dotyczącej Statusu Uchodźców.

## Artykuł 4

19. Polskie ustawodawstwo karne nie określa specjalnego przestępstwa obejmującego stosowanie tortur w rozumieniu art. l Konwencji. Jednakże Kodeks karny z 1969r. penalizuje czyny powodujące ciężki uszczerbek na zdrowiu, w tym również psychiczny lub inne naruszenia czynności narządu lub rozstroju zdrowia, bezprawne pozbawienie wolności (co zostało omówione w poprzednim Sprawozdaniu), a także użycie przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka, biegłego lub tłumacza w celu wywarcia na ich czynności wpływu oraz dopuszczenie się czynnej napaści na te osoby w związku z czynnościami przez nich wykonywanymi (zagrożone karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 8 lat - art.253).

Warto podkreślić, że uregulowania kodeksowe we wszystkich tych przypadkach operują określeniem "kto, powoduje...". Samo więc wystąpienie skutku określonego przepisami obliguje do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej sprawcy czynu.

W odniesieniu do osób pozostających w stosunku zależności od sprawcy - w prawie polskim penalizowany jest ponadto czyn polegający na znęcaniu się fizycznym lub psychicznym (art. 184 § l), który nie musi prowadzić do wystąpienia określonych skutków.

W tak szerokim ujęciu prawa polskiego kręgu podmiotów podlegających karaniu za wywołanie u pokrzywdzonego ostrego bólu lub cierpienia fizycznego bądź psychicznego leży główna różnica między polskim ustawodawstwem a postanowieniami Konwencji, która za tortury uznaje jedynie działania funkcjonariuszy państwowych wynikające z wszelkiej formy dyskryminacji - bez względu na przyczynę takiego działania - lub też jeżeli działanie to podjęte przez inną niż funkcjonariusz osobę ale w konkretnym, taksatywnie wymienionym w Konwencji celu -jeżeli

działaniem tym umyślnie zadaje się cierpienie. Skoro każde działanie określone w rozumieniu Konwencji jako "tortury" prowadzi do bólu lub cierpienia (a więc konkretnego skutku) - to regulacje polskiego Kodeksu karnego penalizujące działania każdego (bez względu na osobę sprawcy) kto takie skutki wywołuje - są pełną realizacją zobowiązań wynikających z art. 4 Konwencji.

Dodać także należy, że usiłowanie, jako ogólna forma popełnienia przestępstwa, jest w polskim prawie karalne i zagrożone karą przewidzianą za dokonanie.

20. System polskiego prawa karnego zawiera pewne szczególne przepisy przewidujące odpowiedzialność funkcjonariusza publicznego za przestępstwa naruszające dobra osobiste obywateli, popełnione w ramach wykonywanych czynności służbowych. Przepisy te mimo, iż nie odnoszą się wprost do definicji tortur w rozumieniu art. l Konwencji zawierają jednak jej pewne elementy.

Kodeks karny z 1969r., w części wojskowej, penalizuje zachowania żołnierza polegające na:

- nadużywaniu uprawnień w celu wyrządzenia dolegliwości podwładnemu lub młodszemu stopniem (zagrożonym karą pozbawienia wolności do lat 5) - art. 319,

- znieważaniu podwładnego lub młodszego stopniem ( zagrożonym karą pozbawienia wolności do lat 3) - art. 320,

- naruszeniu nietykalności cielesnej podwładnego lub młodszego stopniem (zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 5) - art. 321. Ustawa o Policji określa:

- w art. 142, iż policjant, który przy wykonywaniu czynności służbowych przekroczył uprawnienia lub nie dopełnił obowiązku, naruszając w ten sposób dobra osobiste obywatela, podlega karze pozbawienia wolności do lat 5;

- w art. 143, iż policjant, który w celu uzyskania wyjaśnień, zeznań lub oświadczenia używa przemocy, groźby bezprawnej lub znęca się moralnie, podlega karze pozbawienia wolności od roku do 5 lat.

Podobne uregulowania, co do typu penalizowanych przestępstw oraz zagrożeń, przewidują ustawy o Urzędzie Ochrony Państw i Straży Granicznej.

21. Reasumując - polski system prawny gwarantuje ściganie i karanie sprawców czynów przestępnych objętych zakresem Konwencji. Dla zilustrowania skali przestępstw popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych możemy przedstawić dane dotyczące czynów wyczerpujących dyspozycje art. 142 i 143 ustawy o Policji, odpowiadających im przepisów ustaw o Urzędzie Ochrony Państwa i Straży Granicznej oraz art. 319 - 321 kk (przestępstwa przeciwko zasadom postępowania z podwładnymi).

Nie dysponujemy danymi statystycznymi w zakresie przestępstw powszechnych popełnianych przez funkcjonariuszy publicznych, gdyż nie są one klasyfikowane z uwagi na osobę sprawcy.

| Kwalifikacja prawna | 1994 | 1995 | 1996 | 1997 |
|---|---|---|---|---|
| Art. 142 - 143 ustawy o Policji | 63 | 57 | 61 | 59 |
| Art. 125 - 126 ustawy o UOP | — | - | — | - |
| Art. 144 - 145 ustawy o Straży Granicznej | | | | |
| Art. 319-321 kk | brak danych | brak danych | 54 | 83 |

22. Przestępstwa funkcjonariuszy Policji kwalifikowane z przepisów wskazanych powyżej

polegały w większości na używaniu przemocy fizycznej względem osób zatrzymanych - powodowaniu obrażeń ciała lub naruszaniu nietykalności cielesnej. Znane są jednak bardziej drastyczne przypadki agresywnych zachowań policjantów - wybrane przedstawiamy poniżej:

- komendant Komisariatu Policji w Łomazach, w dniu 6 stycznia 1997r., podczas wykonywania czynności służbowych spowodował śmierć osoby zatrzymanej strzelając do niej z broni służbowej; za ten czyn (zakwalifikowany z art. 148 § l kk - jako zabójstwo), wyrokiem Sądu Wojewódzkiego w Lublinie, został skazany na karę 15 lat pozbawienia wolności; wyrok nie jest prawomocny,

- dwóch funkcjonariuszy Policji w dniu 6 grudnia 1997r. w Jeleniej Górze pobiło świadka - zmuszając go w ten sposób do napisania oświadczenia wycofującego złożone przez niego doniesienie o przestępstwie; Prokuratura Rejonowa w Jeleniej Górze prowadzi śledztwo w tej sprawie o czyn z art. 253 kk (wyżej cytowany) i art. 158 kk (przestępstwo pobicia),

- funkcjonariusz Policji w Słupsku w dniu 10 stycznia 1998r., podczas przeprowadzania interwencji, wskutek nieprawidłowego użycia pałki służbowej nieumyślnie spowodował śmierć nieletniego. Prokuratura Wojewódzka w Słupsku wystąpiła z aktem oskarżenia zarzucając sprawcy czyn z art. 142 ust. l ustawy o Policji, w zw. z art 152 kk (nieumyślne spowodowanie śmierci).

23. Przestępstwa z art. 319 - 321 kk popełniane przez żołnierzy służby zasadniczej w około 60 - 70 % mają związek ze zjawiskiem tzw. "fali" polegającym na tworzeniu się -nie przewidzianych regulaminami wojskowymi - struktur oraz podziałów na żołnierzy młodszych i starszych służbą. "Fala" w środowisku żołnierzy zasadniczej służby wojskowej jest zbiorem zasad wyznaczających określone sposoby zachowań, obowiązków i przywilejów w zależności od stażu służby. Jednym z przejawów "fali" są nieformalne zwyczaje i obrzędy żołnierskie. Należy podkreślić różny zasięg i charakter "fali" w poszczególnych jednostkach wojskowych. Przypadki naruszania godności osobistej i nietykalności w niektórych jednostkach zdarzają się częściej, w innych występują bardzo rzadko bądź wcale, a "fala" istnieje głównie w świadomości żołnierzy.

Podstawowym typem zachowań przestępczych związanych z "falą" jest nakłanianie żołnierzy młodszych stażem do wyboru tzw. "falowej drogi pełnienia służby" oraz egzekwowanie uprawnień i przywilejów przez żołnierzy stojących wyżej w nieformalnej hierarchii.

Jako charakterystyczne podać można przykłady z postępowań prawomocnie zakończonych wyrokami skazującymi:

- nowo przybyłych marynarzy starsi stopniem zmuszali do osobistych posług, a wszelkie przejawy nieposłuszeństwa karali naruszaniem ich nietykalności cielesnej.

-sprawca wykorzystując zależność służbową zmuszał pokrzywdzonych do wykonywania określonych czynności grożąc pobiciem w przypadku niezastosowania się do polecenia.

24. W zakresie przestępstw powszechnych zarzucanym funkcjonariuszom publicznym warto przykładowo podać, iż obecnie toczy się postępowanie karne przeciwko byłym funkcjonariuszom dawnego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, którym przypisano popełnienie w okresie od 1945r. do 1955r. czynów polegających na spowodowaniu ciężkiego uszkodzenia ciała i rozstroju zdrowia, a także na fizycznym i psychicznym znęcaniu się nad więźniami politycznymi w celu wymuszenia składania określonej treści zeznań.

Jeden z byłych funkcjonariuszy - Dyrektor Departamentu Śledczego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego został w dniu 2 lipca 1998r. prawomocnie skazany na karę łączną 7 lat pozbawienia wolności. Za udowodnione uznano m. in. bicie przez niego pokrzywdzonych biczem zakończonym metalowa kulką, bicie pałką, trzymanie pokrzywdzonych w karcerze i - podczas chłodów - w celi z otwartym oknem.

W okresie od 1994r. do sierpnia 1998r. zapadły w 6 sprawach wyroki skazujące w stosunku do 19 byłych funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa PRL o torturowanie więźniów.

25. Omawiając nowe uregulowania Kodeksu karnego z 1997r. zaznaczyć należy, że pojęcie "tortur" zostało wprowadzone w art. 123 § 2 znajdującym się w rozdziale zatytułowanym "Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne". Stanowi on, iż karze podlega ten kto, naruszając prawo międzynarodowe, powoduje u osób wymienionych w § l (osoby, które składając broń lub nie dysponując środkami obrony poddały się; ranni, chorzy, rozbitkowie, personel medyczny hib osoby duchowne; jeńcy wojenni; ludność cywilna obszaru okupowanego, zajętego lub na którym toczą się działania zbrojne, albo inne osoby korzystające z ochrony międzynarodowej) ciężki uszczerbek na zdrowiu, poddaje te osoby torturom, okrutnemu lub

nieludzkiemu traktowaniu, dokonuje na nich, nawet za ich zgodą, eksperymentów poznawczych, używa ich do ochraniania swoja obecnością określonego terenu lub obiektu przed działaniami zbrojnymi albo własnych oddziałów lub zatrzymuje jako zakładników. Podkreślić należy bardzo szeroki zakres podmiotowy cytowanego przepisu. Karze na czas nie krótszy od lat 10, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności podlega każdy, bez względu na pełnioną funkcję, na to czy jest to osoba wydająca rozkaz czy też rozkaz ten wypełniająca czy wreszcie osoba działająca za wyraźną lub milczącą zgodą funkcjonariusza (jak stanowi artykuł l Konwencji).

Kodeks karny z 1997r. wprowadza także nowe typy przestępstw w art. 246 i art. 247 (rozdział dotyczący przestępstw przeciwko wymiarowi sprawiedliwości). Stosownie do przepisów art. 246, funkcjonariusz publiczny lub ten, który działając na jego polecenie w celu uzyskania określonych zeznań, wyjaśnień, informacji lub oświadczenia stosuje przemoc, groźbę bezprawną lub w inny sposób znęca się fizycznie lub psychicznie nad inną osobą, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Artykuł 247 stanowi, iż kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą prawnie pozbawioną wolności, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5, gdy zaś sprawca działa ze szczególnym okrucieństwem, podlega karze zaostrzonej - od roku do 10 lat pozbawienia wolności. Takim samym karom podlega funkcjonariusz publiczny, który wbrew obowiązkowi dopuszcza do znęcania się nad więźniem.

W miejsce przepisów karnych, normujących odpowiedzialność funkcjonariuszy, zawartych w ustawach o Policji, Urzędzie Ochrony Państwa i Straży Granicznej stosowane będą wobec nich odpowiednie przepisy nowego Kodeksu karnego.

## Artykuł 5

26. Kwestia zasięgu właściwości polskiego orzecznictwa karnego zależy w zasadniczym stopniu od tego, czy przestępstwo zostało popełnione na terytorium RP, czy też za granicą, do pewnego stopnia także od tego, czy sprawcą jest obywatel polski, a także od charakteru przestępstwa. W okresie objętym niniejszym Sprawozdaniem nie uległy zmianie przepisy określające odpowiedzialność karną za czyny popełnione za granicą ( art. 113 - 119 kk). Ustawą z dnia 21 listopada 1996r., która weszła w życie z dniem 7 lutego 1997r., zmieniono natomiast brzmienie przepisu określającego zasadę terytorialności - art. 3 Kodeksu karnego stanowi obecnie że: "Ustawę karną polską stosuje się do sprawcy, który popełnił przestępstwo na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak również na polskim statku wodnym lub powietrznym, chyba że umowa międzynarodowa, której RPjest stroną, stanowi inaczej". Reguła wyrażająca zasadę terytorialności ma zatem zastosowanie tylko w tej sytuacji, gdy umowa międzynarodowa w odmienny sposób nie uregulowała kwestii jurysdykcji sądów karnych.

Polskie prawo karne materialne nie czyni, poza powyższym, innych wyjątków od zasady terytorialności. Wyjątek taki czyni natomiast prawo karne procesowe, postanawiając, iż osoby należące do przedstawicielstw dyplomatycznych państw obcych i członkowie ich rodzin oraz konsulowie i urzędnicy konsularni nie podlegają orzecznictwu sądów polskich. Z tego immunitetu nie korzystają te osoby, które są obywatelami polskimi lub też mają w Polsce stałe miejsce zamieszkania (art. 512 - 518 kpk).

Ustawą z dnia 21 czerwca 1995r. o zmianie Kodeksu postępowania karnego i innych ustaw (DZ.U. Nr 89; póz. 444) wprowadzono nowe uregulowanie stwarzające możliwość ścigania obywatela polskiego lub osoby mającej na terytorium RP stałe miejsce zamieszkania za czyny popełnione za granicą . W takim przypadku Prokurator Generalny może zwrócić się do właściwego organu państwa obcego o przekazanie ścigania lub przyjąć taki wniosek (art. 53 la kpk).

27. Nowy Kodeks karny powtórzył brzmienie art. 3 obecnie obowiązującej ustawy karnej (wyrażającego zasadę terytorialności). W odmienny sposób uregulowano jednak przesłanki odpowiedzialności za przestępstwa popełnione za granicą (Rozdział XII). Polski ustawodawca określając nowe reguły tej odpowiedzialności uwzględnił w szerszym zakresie rozwój stosunków międzypaństwowych, jaki dokonał się w zakresie ścigania przestępstw. Przyjęto zasadę, że zarówno do obywatela polskiego, jak i cudzoziemca, który popełnił przestępstwo za granicą, stosuje się ustawę karną polską (art. 109 i 110 kk). Odpowiedzialność cudzoziemca wchodzi jednak w rachubę tylko w razie popełnienia przez niego następujących przestępstw ( według Kodeksu z 1969r. każdego przestępstwa):

- przeciwko interesom Państwa Polskiego, obywatela polskiego, polskiej osoby prawnej,

polskiej jednostki organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej (§ l art. 110 kk) albo

- innego zagrożonego karą przekraczającą 2 lata pozbawienia wolności, pod warunkiem że sprawca znajduje się na terytorium Państwa Polskiego oraz że nie postanowiono go wydać władzom sądowym miejsca popełnienia przestępstwa (§ 2 art. 110 kk).

Ogólnym warunkiem odpowiedzialności jest obowiązywanie zakazu w miejscu jego popełnienia, art. 111 § l nowego Kodeksu karnego stanowi, że warunkiem odpowiedzialności za czyn popełniony za granicą jest uznanie takiego czynu za przestępstwo również przez ustawę obowiązującą w miejscu jego popełnienia. Występujące różnice miedzy ustawą miejsca popełnienia a ustawa polską sąd może uwzględnić na korzyść sprawcy - art. 111 § 2 nowego Kodeksu karnego. Warunek podwójnej karalności nie odnosi się do polskich funkcjonariuszy, którzy popełnili przestępstwo w związku z wykonywaniem swoich funkcji, oraz do osób, które popełniły przestępstwo w miejscu nie podlegającym żadnej władzy państwowej, a także do obywateli własnych i cudzoziemców za przestępstwa ścigane z mocy umów międzynarodowych, jeśli cudzoziemca nie postanowiono wydać (art. 113), oraz do obywateli polskich i cudzoziemców, którzy popełnili przestępstwa przeciwko interesom państwa, wymienione w art. 112-a mianowicie:

- przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu wewnętrznemu lub zewnętrznemu RP,

- przestępstwa przeciwko polskim urzędom lub funkcjonariuszom publicznym,

- przestępstwa przeciwko istotnym polskim interesom gospodarczym,

- przestępstwa fałszywych zeznań złożonych wobec urzędu polskiego.

## Artykuł 6

28. Nowa Konstytucja RP w art. 41 ust.2 gwarantuje każdej osobie pozbawionej wolności nie na podstawie wyroku sądowego prawo do odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. Stanowi, w tym samym artykule, iż o pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności. Konstytucja RP, wśród wohości i praw osobistych, wymienia także prawo zatrzymanego do niezwłocznego i zrozumiałego dla niego poinformowania go o przyczynach zatrzymania (art. 41 ust. 3). W artykule tym stanowi dalej, iż zatrzymany powinien być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu; zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami. Brzmienie przepisów konstytucyjnych wskazuje na to, iż najdłużej zatrzymanie może trwać 72 godziny, może to mieć miejsce w sytuacji, gdy podejrzany w 48 godzinie zostanie przekazany do sądu z wnioskiem o tymczasowe aresztowanie i sąd w 24 godzinie od tego momentu podejmie decyzję w przedmiocie tymczasowego aresztowania. Konstytucja gwarantuje zatem sądowi 24 godziny na podjęcie decyzji co do tymczasowego aresztowania. Jednakże praktyka sądowa wykazuje, iż decyzje o zastosowaniu tymczasowego aresztowania są podejmowane w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania - zgodnie z art.207 obowiązującego Kodeksu postępowania karnego, który stanowi, że jeżeli w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania nie doręczono zatrzymanemu odpisu postanowienia o tymczasowym aresztowaniu, należy zatrzymanego niezwłocznie zwolnić.

Od chwili wejścia w życie nowej Konstytucji odnotowano jedynie jeden przypadek, kiedy to sąd wydał postanowienie o tymczasowym aresztowaniu po upływie 48 godzin od chwili zatrzymania (przed upływem 72 godzin) z powołaniem się na Konstytucję (art.41 ust. 3) jako na akt wyższego rzędu.

29. Przedstawiając realizację zaleceń Komitetu sformułowanego w punkcie 11 i 14 dokumentu CAT/C/SR.279 odnotować należy, iż od 4 sierpnia 1996r. obowiązuje w Polsce nowelizacja Kodeksu postępowania karnego, w myśl której tymczasowe aresztowanie stosuje tylkosąd(art.210§ 3).

Przed zastosowaniem tymczasowego aresztowania sąd ma obowiązek przesłuchania podejrzanego. W przesłuchaniu może brać udział obrońca - wyznaczony przez podejrzanego bądź przez osobę dla niego najbliższą. Zastosowany przez sąd środek zapobiegawczy (w tym tymczasowe aresztowanie) może być w postępowaniu przygotowawczym uchylony lub zmieniony na łagodniejszy

również przez prokuratora (art.213 § 2 znowelizowanego kpk).

Zgodnie z art. 222 § l znowelizowanego Kodeksu postępowania karnego sąd stosując tymczasowe aresztowanie w postępowaniu przygotowawczym oznacza jego termin na okres nie dłuższy niż 3 miesiące. Paragraf 2 tego artykułu określa podstawy przedłużenia tymczasowego aresztowania, maksymalny czas jego stosowania do chwili wydania pierwszego wyroku przez sąd I instancji nie może jednak przekroczyć roku i 6 miesięcy, a w sprawach o zbrodnie - 2 lat (§ 3 art. 222 kpk). Przedłużenia stosowania tymczasowego aresztowania na okres oznaczony, przekraczający wyżej wskazane terminy, może, w szczególnie uzasadnionych wypadkach, dokonać tylko Sąd Najwyższy na wniosek sądu, przed którym sprawa się toczy, a w postępowaniu przygotowawczym - na wniosek Prokuratora Generalnego (§ 4 art. 222 kpk).

Na postanowienie w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztowania oraz jego przedłużenia - z wyjątkiem sytuacji, gdy decyzja podjęta została przez Sąd Najwyższy (art. 222 § 4 kpk) - przysługuje zażalenie do sądu wyższej instancji.

30. Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego, obowiązująca od 1996r., wprowadziła nieznany wcześniej polskiemu prawu środek zapobiegawczy w postaci zakazu opuszczenia przez podejrzanego (oskarżonego) kraju połączonego z zatrzymaniem jego paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy. Rozszerzenie katalogu środków zapobiegawczych ogranicza potrzebę stosowania tymczasowego aresztowania - a jednocześnie zabezpiecza obecność osoby podejrzanej (oskarżonej) w kraju. Art. 235 a § l kpk (po nowelizacji, która weszła w życie z dniem l stycznia 1996r.) brzmi następująco: " W razie uzasadnionej obawy ucieczki można zastosować jako środek zapobiegawczy zakaz opuszczenia przez oskarżonego kraju; zakaz ten może być połączony z zatrzymaniem paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy albo z zakazem wydania takiego dokumentu." Środek ten władny jest stosować sąd, a w postępowaniu przygotowawczym - prokurator. Jeżeli zakaz opuszczenia przez podejrzanego (oskarżonego) kraju połączony jest z zatrzymaniem paszportu odpis postanowienia w tym przedmiocie przesyła się organowi, który wydał paszport; odpis postanowienia dotyczącego cudzoziemca przesyła się urzędowi konsularnemu państwa obcego, którego obywatelem jest cudzoziemiec.

O zastosowanych względem cudzoziemca środkach zapobiegawczych powiadamiana jest właściwa jednostka konsularna.

31. Nowy Kodeks postępowania karnego rozszerzył znacznie gwarancje procesowe osób zatrzymanych. Uznano przede wszystkim, iż w zażaleniu na zatrzymanie można nie tylko kwestionować zasadność oraz legalność zatrzymania i domagać się jego natychmiastowego uchylenia, ale również zmierzać do stwierdzenia i wytknięcia przez sąd niewłaściwego wykonywania tego środka przymusu (art. 246 § l nowego kpk).

Istotne znaczenie dla ochrony praw jednostki ma z pewnością nowy przepis art. 245 § l, który nakazuje umożliwienie osobie zatrzymanej niezwłocznie nawiązanie kontaktu z adwokatem i bezpośredniej z nim rozmowy. W razie zatrzymania obywatela państwa obcego należy ponadto umożliwić jemu, na jego prośbę, nawiązanie w dostępnej formie kontaktu z właściwym urzędem konsularnym lub przedstawicielem dyplomatycznym (art. 612 § 2 nowego kpk).

Nowa kodyfikacja dostosowała normy określające maksymalny termin zatrzymania do postanowień konstytucyjnych. Powtórzyła zapis o wyłącznej kompetencji sądu do podejmowania decyzji o zastosowaniu tymczasowego aresztowania, nie zmieniła przepisów określających terminy stosowania tego środka - z tym jednym wyjątkiem, że wprowadziła jednakowy, dwuletni okres jego stosowania, przy zbrodniach i występkach.

W oparciu o przepis art. 605 nowego Kodeksu postępowania karnego istnieje możliwość tymczasowego aresztowania osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, jeżeli w tym zakresie skierowany zostanie do polskiej strony wniosek o jej wydanie - jeśli wniosek ten dotyczy przestępstwa, którego sprawca podlega wydaniu. Treść art. 605 nowego kpk stanowi co następuje:

"§1. Jeżeli wniosek o wydanie dotyczy przestępstwa, którego sprawca podlega wydaniu, sąd z urzędu lub na wniosek prokuratora może wydać postanowienie o tymczasowym aresztowaniu osoby ściganej; przepis art. 263 *(dotyczy czasu stosowania tymczasowego aresztowania)* stosuje się odpowiednio.

§2. Przed złożeniem wniosku o wydanie sąd może wydać postanowienie o tymczasowym aresztowaniu ściganego na czas nie dłuższy niż miesiąc, jeżeli organ państw a obcego zwraca się o to, zapewniając że wobec tej osoby zapadł w tym państwie prawomocny wyrok skazujący lub wydano

decyzję o tymczasowym aresztowaniu.

§3. Na postanowienie sądu w przedmiocie tymczasowego aresztowania przysługuje zażalenie.

§4. O dniu tymczasowego aresztowania należy niezwłocznie powiadomić Ministra Sprawiedliwości RP oraz przedstawicielstwo dyplomatyczne lub urząd konsularny albo organ ścigający państwa obcego."

## Artykuł 7

32. W przypadku ujawnienia przestępstwa popełnionego na terytorium RP przez cudzoziemca jurysdykcja sądów polskich wynika z zasady terytorialności omówionej przy uwagach do art. 5 Konwencji. Sprawca odpowiada wówczas na zasadach ogólnych.

33. W sytuacji niewydawania osób ściganych przez państwa obce, w sytuacji gdy przestępstwo popełnione zostało poza terytorium RP, zastosowanie mają reguły określające zasady odpowiedzialności za przestępstwa popełnione za granicą - art. 113 - 119 Kodeksu karnego.

Zasadę odpowiedzialności obywateli polskich formułuje art. 113 kk stanowiąc, iż ustawę karną polską, stosuje się do obywateli polskich, którzy popełnili przestępstwo za granicą.

Obywatel polski podlega karze za czyn popełniony za granicą według polskich ustaw karnych, niezależnie od tego, czy czyn jest uznany za granicą za zabroniony pod groźbą kary. Nie podlega więc karze za czyny, które są zabronione tylko przez ustawę miejsca popełnienia przestępstwa.

W wypadku gdy czyn nie stanowi przestępstwa w miejscu jego popełnienia, otwarta jest droga do wstępnej oceny, czy ze względu na stopień jego społecznej szkodliwości - podlega on ściganiu. Ściganie bowiem następuje tylko wtedy, gdy tak zarządzi Prokurator Generalny RP (art. 116 kk). Brak takiego zarządzenia stanowi negatywną przesłankę wszczęcia postępowania karnego.

Podstawę do stosowania polskiej ustawy karnej w stosunku do cudzoziemców, którzy popełnili przestępstwo za granicą, określa przepis art. 114 § l kk. Według niego ustawę karną polską stosuje się do cudzoziemców, którzy popełnili przestępstwo za granicą, jednakże warunkiem odpowiedzialności jest uznanie takiego czynu za przestępstwo również przez ustawę obowiązującą w miejscu jego popełnienia. Przepis tego artykułu nie precyzuje bliżej, jaki charakter musi mieć ten czyn - czyli w grę może tu wchodzić każde przestępstwo. Ze sformułowaniem warunku podwójnej karalności koresponduje uregulowanie określone w § 2 art. 114 kk, według którego - jeżeli zachodzą różnice między tymi ustawami (ustawą polską a ustawą obowiązującą w miejscu popełnienia czynu), stosując ustawę polską można uwzględnić te różnice na korzyść sprawcy.

Zakres uwzględnienia tych różnic pozostawiono do uznania sądu. Sąd stosując ustawę polską, nie może jednak orzec kary ani też zastosować instytucji nieznanej polskiemu prawu karnemu.

Sąd może natomiast uznać np. znacznie niższą dolną granicę zagrożenia w obcej ustawie za przesłankę nadzwyczajnego złagodzenia kary. Niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia przestępstwa polską ustawę karną stosuje się do cudzoziemców w razie popełnienia (art. 115 kk):

- przestępstwa przeciwko istotnym interesom politycznym lub gospodarczym RP,
- przestępstwa ściganego na mocy umów międzynarodowych.

Przepis art 115 pkt.2 kk daje więc podstawę do ścigania sprawców znajdujących się na terytorium RP. którym zarzuca się popełnienie przestępstwa konwencyjnego i których postanowiono nie wydawać obcemu państwu.

Zasada represji wszechświatowej wyrażona w art. 115 pkt. 2 kk została powtórzona w nowej Kodyfikacji karnej - art. 113, przedstawionym przy omawianiu artykułu 5 Konwencji.

## Artykuł 8

34. Przedstawiając działania państwa w sferze międzynarodowej trzeba zaznaczyć, iż Polska przystąpiła do Europejskiej Konwencji o Ekstradycji (w tym do dwóch Protokołów Dodatkowych - z dnia 15 października 1975r. dotyczącego m.in. zbrodni wojennych i przeciwko ludzkości oraz z dnia 17 marca 1978r odnoszącego się m.in. do przestępstw podatkowych i celnych), której postanowienia weszły w życie w stosunku do RP z dniem 13 września 19 93 r.

Polska zawarła ponadto wiele umów dwustronnych o pomocy prawnej, których częścią są postanowienia dotyczące ekstradycji. W okresie objętym niniejszym Sprawozdaniem Polska zawarła

takie umowy z Białorusią i Łotwą. Wcześniej związała się umowami **z:** Algierią, Egiptem, Irakiem, Jugosławią (która obowiązuje także w stosunkach z Bośnią i Hercegowiną, Chorwacją, Macedonią i Słowenią), Koreą Północną, Kubą, Libią, Maroko, Mongolią, Rosją, Rumunią, Syrią, Tunezją, Ukrainą, USA i Wietnamem. Ze Słowacją weszła w życie Umowa o uzupełnieniu i ułatwieniu stosowania Europejskiej Konwencji o Ekstradycji.

Ze Stanami Zjednoczonymi podpisany został, w dniu 10 lipca 1997r., nowy traktat ekstradycyjny. Nie wszedł on jeszcze w życie - podobnie jak umowa zawarta z Australią w dniu 3 czerwca 1998r.

35. Uregulowania prawne dotyczące ekstradycji przedstawione zostały przy omawianiu artykułu 3 Konwencji.

## Artykuł 9

36. Obowiązujące regulacje prawne odnoszące się do kwestii pomocy prawnej i doręczeń w sprawach karnych nie były nowelizowane w okresie objętym Sprawozdaniem. Aktualność zachowują informacje przedstawione w poprzednim Sprawozdaniu.

37. W nowym Kodeksie postępowania karnego zmianie uległy jedynie przepisy dotyczące możliwości ujawnienia na rozprawie dowodów przeprowadzonych w innych sprawcach przez państwo obce. Art. 587 nowego kpk stwierdza mianowicie, że nie tylko protokoły sporządzone na polski wniosek ale także protokoły oględzin, przesłuchań osób w charakterze oskarżonych, świadków, biegłych lub protokoły innych czynności dowodowych dokonanych przez sądy lub prokuratorów państw obcych albo organy działające pod ich nadzorem, mogą być odczytywane na rozprawie (na ogólnych zasadach), jeżeli sposób przeprowadzenia czynności nie jest sprzeczny z zasadami porządku prawnego w RP.

38. W okresie objętym Sprawozdaniem nie odnotowano przypadków odmowy udzielenia pomocy prawnej. Odnotowano natomiast przypadki niezrealizowania wniosków o pomoc prawną, jednakże nie jest to jednoznaczne z odmową ich wykonania. Powodem niezrealizowania wniosków o udzielenie pomocy prawnej jest najczęściej brak wystarczających danych pozwalających na wykonanie zawnioskowanej czynności.

39. Z dniem 17 czerwca 1996r. weszła w życie w stosunku do Polski Europejska Konwencja o Pomocy Prawnej w Sprawach Karnych wraz z Protokołem Dodatkowym. Polska związana jest licznymi umowami dwustronnymi dotyczącymi udzielania pomocy prawnej w sprawach karnych. W okresie objętym Sprawozdaniem Polska zawarła takie umowy z Białorusią, Kanadą i Łotwą.

## Artykuł 10

40. Kierując się rekomendacją Komitetu wyrażoną w punkcie 12 dokumentu CAT/C/SR-279 zintensyfikowano programy kształcenia funkcjonariuszy publicznych.

Problematyka ochrony praw człowieka jest w coraz szerszym zakresie włączana w Polsce do systemu nauczania. Na kilku uniwersytetach (Gdańsk, Poznań, Toruń, Lublin, Warszawa) prawa człowieka stały się przedmiotem regularnych wykładów. Wydano szereg publikacji monograficznych nt. praw człowieka. Są one ogólnie dostępne w księgarniach i bibliotekach. Orzeczenia Komisji i Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu są szeroko publikowane zarówno w wydawnictwach fachowych (np. "Prokuratura i Prawo", "Palestra"), jak i w prasie codziennej (dodatek prawny do "Rzeczypospolitej").

Ministerstwo Sprawiedliwości jest organizatorem cyklu szkoleń dla sędziów i prokuratorów poświęconym ochronie praw człowieka, szkoleniem tym objęci są ponadto kuratorzy sądowi oraz pracownicy zakładów dla nieletnich. Sąd Najwyższy organizuje seminaria na ten temat. Szczególnie intensywne szkolenia prowadzi także Stowarzyszenie Sędziów Orzekających "Justitia".

Służby szkoleniowe Policji, w ramach szkolenia i doskonalenia zawodowego policjantów wszystkich szczebli, prowadzą szkolenia o tematyce praw człowieka, w szczególności w zakresie ochrony jednostkowych praw i wolności. W czasie szkolenia główny nacisk położony jest na wykształcenie u policjantów właściwych nawyków zawodowych - przede wszystkim przy podejmowaniu takich czynności, jak: legitymowanie, zatrzymanie i stosowanie przymusu bezpośredniego. Intencją szkolenia jest aby policjant przyjął, jako własne, zasady obligujące go do poszanowania godności człowieka, użycia siły jedynie w przypadku absolutnej konieczności, nie stosowania tortur, ochrony zdrowia i życia osób zatrzymanych. W celu osiągnięcia pożądanych standardów międzynarodowych z zakresu praw człowieka wszyscy szkoleni policjanci zobligowani są do zapoznania się z wybranymi dokumentami Rady Europy i ONZ. W realizacji programu istotną pomocą są także filmy przekazane przez Helsińską Fundację Praw Człowieka "Godność, Równość, Wolność", czy też " Granice władzy". Wszyscy nauczyciele policyjni ukończyli kurs dla wykładowców praw człowieka i po złożeniu egzaminu uzyskali rekomendację Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka do popularyzowania wiedzy o prawach i wolnościach człowieka.

Podobny program szkoleniowy prowadzony jest w stosunku do funkcjonariuszy Służby Więziennej (do których zalicza się także lekarzy zatrudnionych w jednostkach penitencjarnych). Każdy z nich zaznajomiony jest z treścią Konwencji o zakazie stosowania tortur - co potwierdza pisemnym oświadczeniem. Procesowi szkolenia funkcjonariuszy Służby Więziennej w Polsce przyświeca zasada, że właściwe wyszkolenie personelu wpływa na zwiększenie umiejętności poprawnego postępowania z osadzonymi oraz stworzenie korzystniej szych warunków pozytywnego oddziaływania na więźniów wykraczającego poza dozorowanie i kontrolowanie więźniów.

Opracowywano specjalny program szkolenia dla pracowników izb wytrzeźwień. Personel medyczny izb wytrzeźwień objęty jest dwu - trzydniowymi kursami w zakresie prawidłowego postępowania w stosunku do osób zatrzymanych. Organizatorem tych szkoleń jest Krajów a Agencja d/s Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

**Artykuł 11**

41. Nadzór nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności, kary aresztu, kary aresztu wojskowego oraz tymczasowego aresztowania (nadzór penitencjarny) uregulowany jest w następujących aktach prawnych :

- Kodeks karny wykonawczy,
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (dalej zwane Regulaminem wykonywania kary pozbawienia wolności),
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989r. w sprawie regulaminu tymczasowego aresztowania (dalej zwane Regulaminem tymczasowego aresztowania),

42. Nadzór nad legalnością i przebiegiem wykonywania kary pozbawienia wolności, kary aresztu, kary aresztu wojskowego i tymczasowego aresztowania (nadzór penitencjarny) sprawują, według obowiązującego Kodeksu karnego wykonawczego, sędzia penitencjarny oraz prokurator.

W stosunku do osób skazanych przez sądy wojskowe bez względu na to, czy odbywają one karę pozbawienia wolności czy karę aresztu wojskowego, nadzór penitencjarny sprawuje obok sędziego penitencjarnego, również wyznaczony sędzia wojskowy.

Nadzór sprawowany przez sędziego penitencjarnego obejmuje przede wszystkim prawidłowość wykonywania orzeczonej kary lub zastosowanego środka, a zwłaszcza stosowania metod i środków oddziaływania penitencjarnego (art. 28 kkw).

Nadzór sprawowany przez prokuratora obejmuje między innymi legalność wykonywania orzeczonej kary lub zastosowanego środka, w tym przestrzeganie praw i obowiązków osób pozbawionych wolności, legalności osadzenia i przebywania w zakładzie karnym, areszcie śledczym, jak również przestrzegania przepisów o bezpieczeństwie w tych zakładach (art.29 kkw).

Uregulowania kodeksowe zapewniają osobom sprawującym nadzór penitencjarny prawo wstępu na teren zakładu oraz pomieszczeń, w których przebywają osoby pozbawione wolności, w każdym czasie i bez ograniczeń. Sędzia penitencjarny oraz prokurator mają także prawo do przeglądania dokumentów i żądania wyjaśnień od administracji zakładu, przeprowadzania na osobności rozmów z osadzonymi w zakładzie oraz badania ich skarg i wniosków (art.31 kkw).

Można wskazać następujące formy nadzoru penitencjarnego:

- wizytacje zakładów penitencjarnych i wydawanie zaleceń powizytacyjnych,

- wydawanie przez sędziego penitencjarnego zarządzeń w sprawie zmiany lub uchylenia decyzji administracji zakładów i jej organów oraz wstrzymywanie wykonania decyzji tych organów przez sędziego penitencjarnego lub prokuratora,

- kierowanie do sądów oraz do administracji zakładów wystąpień, opinii i wniosków,

- udzielanie przez sędziego penitencjarnego niezbędnych wyjaśnień lub instrukcji,

- przyjmowanie, a także badanie skarg, próśb i wniosków osób osadzonych oraz badanie sposobu ich załatwienia przez administrację zakładów.

Nadzór sprawowany przez sędziego penitencjarnego i prokuratora nie oznacza ich zwierzchnictwa administracyjnego nad zakładami penitencjarnymi, nie uprawnia do wydawania poleceń o charakterze administracyjnym. Jeżeli zdaniem sędziego penitencjarnego oraz prokuratora sprawującego kontrolę zachodzi potrzeba wydania decyzji nie leżącej w jego kompetencji, a szczególności decyzji o charakterze administracyjnym, przekazuje on właściwemu organowi swe spostrzeżenia wraz z odpowiednimi wnioskami.

Dla zilustrowania skali wpływających skarg, rozpatrywanych w ramach nadzoru penitencjarnego, których przedmiotem jest szeroko rozumiany stosunek funkcjonariuszy do osadzonych można wskazać następujące dane:

| **Lata** | **Skargi wniesione** | **Skargi zasadne** |
|---|---|---|
| **1994** | **1524** | **24** |
| **1995** | **1496** | **26** |
| **1996** | **1462** | **11** |
| **1997** | **1373** | **11** |

Skargi te dotyczyły przede wszystkim przekroczenia uprawnień przy stosowaniu przez funkcjonariuszy środków przymusu bezpośredniego oraz niewłaściwej opieki lekarskiej.

43. Nowy Kodeks karny wykonawczy znosi prokuratorski nadzór penitencjarny. Według art. 32 nowego kkw organem uprawnionym do sprawowania nadzoru jest wyłącznie sędzia penitencjarny. Jego zakres obejmuje zarówno legalność, jak i prawidłowość przebiegu wykonywania kary pozbawienia wolności, kary aresztu, tymczasowego aresztowania oraz środka zabezpieczającego związanego z umieszczeniem w zakładzie zamkniętym, a także kar porządkowych i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności. W ramach nadzoru nad legalnością wykonywania kar izolacyjnych sędzia penitencjarny uzyskał prawo do zawieszania albo uchylania sprzecznej z prawem decyzji organu wykonującego orzeczenie i przekazania sprawy do rozpoznania właściwemu sądowi penitencjarnemu (art.34 ).

Bez zmian pozostawiono przepisy określające uprawnienia sędziego penitencjarnego, jeśli chodzi o kierowanie spostrzeżeń i wniosków w sprawach nie należących do jego właściwości. Dodano jednak zapis o możliwości zainicjowania przez sędziego penitencjarnego działań zmierzających do zawieszenia funkcjonowania lub likwidacji jednostki penitencjarnej nie zapewniającej poszanowania praw osób w niej przebywających. W myśl art. 35 § 3 w wypadku powtarzania się rażących uchybień w funkcjonowaniu zakładu karnego, aresztu śledczego lub innego miejsca, w którym przebywają osoby pozbawione wolności, albo gdy istniejące w nim warunki nie zapewniają poszanowania praw osób tam przebywających, sędzia penitencjarny występuje do właściwego organu nadrzędnego z wnioskiem o usunięcie w określonym terminie istniejących uchybień. Jeżeli w wymienionym terminie uchybienia te nie zostały usunięte, sędzia penitencjarny występuje z wnioskiem do właściwego ministra o zawieszenie działalności bądź likwidację w całości lub w części określonego zakładu, aresztu lub miejsca.

44. Poza kontrolą realizowaną w ramach nadzoru penitencjarnego, zakłady karne i areszty śledcze podlegają kontroli Centralnego Zarządu Służby Więziennej - podległemu Ministrowi Sprawiedliwości. Zasady przeprowadzania tej kontroli - określa zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 stycznia 1992r. (znowelizowane w 1996r.) w sprawie zasad i trybu przeprowadzania kontroli jednostek organizacyjnych więziennictwa. W oparciu o przepisy tego aktu prawnego przeprowadzane

są inspekcje - kontrole kompleksowe, problemów e i doraźne w zakładach karnych i aresztach śledczych.

Kontrola kompleksowa jest całościową inspekcją wszystkich dziedzin w jednostce penitencjarnej przeprowadzaną w każdym zakładzie karnym i areszcie śledczym nie rzadziej niż raz na 3 lata. W jej toku przeprowadzana jest lustracji całego obiektu jednostki penitencjarnej. Szczególną wagę przywiązuje się do rozmów z osadzonymi. Mają oni możliwość nawiązania bezpośredniego kontaktu z osobami wizytującymi, przedstawiania im swoich problemów bez udziału przedstawicieli administracji oraz złożenia ewentualnych skarg, próśb i wniosków. Wszystkie sygnalizowane przez osadzonych krytyczne uwagi co do funkcjonowania jednostki i przestrzegania ich praw, a także zgłoszone skargi są badane i wyjaśniane w dalszym etapie inspekcji.

W latach 1996 - 1997 przeprowadzono tego typu inspekcje w 103 jednostkach penitencjarnych (29 w roku, 74 w roku 1997).

W okresach pomiędzy kolejnymi kontrolami kompleksowymi jednostki penitencjarne obejmowane są różnego rodzaju kontrolami problemowymi, ukierunkowanymi na zbadanie wybranych zagadnień z działalności jednostki lub kontrolami ad hoc.

45. Intensywny monitoring jednostek penitencjarnych badający przestrzeganie praw osób w nich przebywających jest prowadzone przez Rzecznika Praw Obywatelskich (jego przedstawicieli) oraz organizacje i stowarzyszenia pozarządowe, takie jak np. Komitet Helsiński.

46. Zgodnie z ustawą z dnia 25 czerwca 1997r. o cudzoziemcach nadzór nad prawidłowością wykonywania postanowienia o zastosowaniu wobec cudzoziemca aresztu w celu wydalenia sprawuje prokurator.

47. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 maja 1997r. w sprawie rodzajów i organizacji zakładów poprawczych oraz zasad pobytu w nich nieletnich (Dz. U. Nr 58; poz.361), a także odpowiadającemu jemu rozporządzeniu z tej samej daty odnoszącemu się do zasad pobytu nieletnich w schroniskach dla nieletnich ( Dz. U. Nr 58;
póz. 3 62) - nadzór zwierzchni nad zakładami poprawczymi i schroniskami dla nieletnich sprawuje Minister Sprawiedliwości. Jednakże nadzór nad legalnością i prawidłowością wykonywania orzeczeń o zastosowaniu środka poprawczego sprawuje sędzia rodzinny wyznaczony przez prezesa właściwego sądu wojewódzkiego. Prezesi sądów wojewódzkich sprawują zaś bezpośredni nadzór w zakresie administracji nad zakładami i schroniskami, a także nadzór pedagogiczny - za pośrednictwem wizytatorów pedagogicznych ( do wejścia w życie tych rozporządzeń, tj. do 11 lipca 1997r. - sprawowanie nadzoru administracyjnego i pedagogicznego należało do Ministra Sprawiedliwości).

Od daty przejęcia nadzoru zwierzchniego przez Ministra Sprawiedliwości nad zakładami poprawczymi i schroniskami dla nieletnich przeprowadzono w tych placówkach 11 wizytacji kompleksowych, w trakcie których nie stwierdzono naruszeń praw dziecka -nieletnich.

48. W dniach 1-12 lipca 1996r. Europejski Komitet Przeciwdziałania Torturom (CPT) przeprowadził w Polsce inspekcje w jednostkach organizacyjnych więziennictwa, zakładach dla nieletnich, aresztach wojskowych oraz izbach wytrzeźwień pod kątem przestrzegania w nich postanowień Europejskiej Konwencji o zakazie stosowania tortur. W trakcie inspekcji nie została podjęta przez przedstawicieli CPT żadna natychmiastowa interwencja.

Ministerstwo Sprawiedliwości, które jest organem właściwym do przyjmowania notyfikacji Komitetu, przekazało w lipcu 1997r. wstępną odpowiedź na oficjalny Raport z wizytacji i zawarte w nim zalecenia. Ostateczne sprawozdanie władz polskich sporządzone zostało w kwietniu 1998r,

Na początku lipca 1998r. podczas posiedzenia Komitetu Przeciwdziałania Torturom zakończono procedurę przyjmowania raportu z wizyty delegacji Komitetu w Polsce w 1996r.

49.Kodeks karny wykonawczy z 1969r. przyznaje skazanym liczne uprawnienia związane z wykonywaniem kary. Zostały one przedstawione w poprzednim Sprawozdaniu, jednakże warto ponownie zwrócić uwagę na najważniejsze z nich. Przede wszystkim są nimi:

- prawo do składania wniosków,
- prawo do wnoszenia zażaleń, w wypadkach określonych w kodeksie, na postanowienia wydane w toku postępowania wykonawczego (np. na postanowienia w przedmiocie odroczenia lub przerwy w odbywaniu kary pozbawienia wolności).
- osobom pozbawionym wolności przysługuje prawo wnoszenia skarg na decyzje

administracji zakładu karnego lub aresztu śledczego - w razie jej niezgodności z prawem,

- prawo korzystania z pomocy obrońcy; przy czym skazany musi mieć obrońcę, jeżeli: jest głuchy, niemy lub niewidomy oraz gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności,

- prawo porozumiewania się z adwokatem w nieobecności innych osób oraz korespondencyjnie.

Ograniczenie praw skazanego nie może przekraczać granic niezbędnych do prawidłowego wykonania orzeczonej kary lub zastosowanego środka.

Osoby tymczasowo aresztowane, co do zasady, korzystają z tych samych uprawnień co osoby odbywające karę pozbawienia wolności. Ograniczenia wynikające z uregulowań kodeksowych dotyczą prawa do samokształcenia, korzystania z zajęć kulturalno -oświatowych, a także z potrzeby prawidłowego zabezpieczenia toku postępowania przygotowawczego i sądowego - nie mogą na przykład korzystać z przepustek i regularnych widzeń z nieograniczoną ilością osób.

Nowy Kodeks karny wykonawczy nadał wyjątkową rolę prawom skazanego, wprowadził odpowiednie gwarancje prawne w postępowaniu wykonawczym, które polegają przede wszystkim na przyznaniu skazanemu:

- prawa do składania wniosków o wszczęcie postępowania przed sądem i zażaleń na postanowienia wydane w toku postępowania wykonawczego,

- prawa do składania skarg i próśb do organów wykonujących orzeczenia,

- zaskarżania do właściwego sądu decyzji pozasądowych organów wykonujących orzeczenia, jeżeli uważają te decyzje za sprzeczne z prawem,

- prawa do kierowania skarg do międzynarodowych instytucji broniących praw człowieka,

- prawa do korzystania z pomocy obrońcy lub pełnomocnika; przy czym rozszerzono granice obligatoryjnej obrony przez dodanie dwu nowych podstaw, a mianowicie nieukończenie przez skazanego 18 lat oraz nieznajomość języka polskiego,

- prawa do porozumiewania się z obrońcą lub pełnomocnikiem będącym adwokatem w sposób nieograniczony,

- prawa do ustanowienia , jako swojego przedstawiciela osoby godnej zaufania, zwłaszcza spośród reprezentantów stowarzyszeń, fundacji oraz organizacji pozarządowych (instytucja społecznego przedstawiciela skazanego jest novum w polskim ustawodawstwie);

przedstawicielowi przyznano prawo do składania w imieniu skazanego wniosków i skarg oraz występowania w postępowaniu przed sądem.

Prawa przysługujące tymczasowo aresztów anym (co najmniej takie, jakie przysługują skazanemu) uzupełniono w nowym Kodeksie przepisami- na podstawie których tymczasowo aresztowany ma prawo: przygotowania się do obrony, porozumiewania się z obrońcą na osobności.

Uprawnienia osób pozbawionych wolności precyzują przepisy Regulaminu wykonywania kary. Według nich osoby pozbawione wolności mają prawo do:

- bezpośredniego zwracania się do przełożonych ze sprawami związanymi z odbywaniem kary pozbawienia wolności,

- składania próśb, skarg i wniosków,

- prowadzenia korespondencji; korespondencja z organami władzy, administracji rządowej, wymiaru sprawiedliwości. Rzecznikiem Praw Obywatelskich oraz z międzynarodowymi instytucjami ochrony praw człowieka (działającymi na podstawie umów międzynarodowych) nie podlega cenzurze; skazany cudzoziemiec ma prawo prowadzenia korespondencji z właściwym urzędem konsularnym lub przedstawicielstwem dyplomatycznym.

Podobne uregulowania w zakresie składania skarg i wniosków zawiera Regulamin tymczasowego aresztowania. Odmiennie określa zasady prowadzenia korespondencji, przewidując cenzurowanie listów osób tymczasowo aresztowanych przez organ do dyspozycji którego pozostają.

Ustawa o cudzoziemcach i akty wykonawcze do niej przyznają cudzoziemcom przebywającym w areszcie w celu wydalenia liczne prawa, najważniejsze z nich - z punktu widzenia niniejszego Sprawozdania, to:

- prawo do kontaktowania się z właściwymi organami państwowymi lub samorządowymi, a także z przedstawicielami dyplomatycznymi lub urzędami konsularnymi państw obcych w sprawach osobistych i urzędowych,

- prawo do składania próśb, skarg i wniosków do komendanta jednostki Policji lub Straży Granicznej, w której przebywają.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości dotyczące zasad pobytu w zakładach poprawczych (wskazane wyżej) wprowadziło katalog uprawnień nieletnich, przyznając im m.in. prawo do:

- właściwych warunków pobytu, zapewniających bezpieczeństwo, ochronę przed wszelkimi formami przemocy i poszanowania godności osobistej,
- wysyłania i otrzymywania korespondencji,
- składania skarg, próśb i wniosków do właściwego organu (administracji zakładu, sędziego rodzinnego sprawującego nadzór nad zakładem),
- życzliwego traktowania,
- ochrony więzi rodzinnych.

Podobne uregulowania (katalog uprawnień) zawiera w/w rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości odnoszące się do funkcjonowania schronisk dla nieletnich. Dodaje ono jedynie przepis uprawniający do kontaktowania się z obrońcą na terenie schroniska bez udziału innych osób.

**Artykuł 12**

50. Zgodnie z zasadą legalizmu, wyrażoną w art. 5 Kodeksu postępowania karnego, oskarżyciel publiczny ma obowiązek wszczęcia postępowania o przestępstwo ścigane z urzędu, ten sam obowiązek dotyczy Policji. Postępowanie wszczyna się, jeżeli zachodzi uzasadnione podejrzenie, że popełniono przestępstwo. W polskiej procedurze karnej spośród źródeł informacji mogących stanowić podstawę do wszczęcia postępowania eksponuje się zawiadomienie o przestępstwie. Kodeks postępowania karnego przewiduje społeczny obowiązek zawiadamiania o przestępstwie. Art. 256 § l stanowi, iż każdy dowiedziawszy się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym prokuratora lub Policję.

Jeżeli okoliczności przytoczone w zawiadomieniu (a także podjęte czynności sprawdzające) nie dają podstawy do wszczęcia postępowania . odmawia się jego wszczęcia. Na postanowienie o odmowie wszczęcia postępowania zażalenie przysługuje jedynie pokrzywdzonemu (art. 260 § 2 kpk).

Jeżeli przeprowadzone postępowanie (informacje o postaciach postępowania przygotowawczego i czasie jego trwania, zawarte w poprzedni Sprawozdaniu, zachowały aktualność) nie dostarczyło podstaw do sporządzenia aktu oskarżenia, wydaje się postanowienie o umorzeniu postępowania. Zażalenie na tę decyzję przysługuje pokrzywdzonemu oraz podejrzanemu (art. 280 § l i § 3 kpk) oraz osobom których prawa zostały naruszone ( art. 268 kpk).

Negatywne przesłanki procesu karnego zostały określone w art. 11 kpk, który stanowi iż nie wszczyna się postępowania, a wszczęte umarza, gdy zachodzi okoliczność wyłączająca postępowanie, a w szczególności gdy:

- czynu nie popełniono albo czyn nie zawiera ustawowych znamion czynu zabronionego oraz gdy ustawa uznaje, że sprawca nie popełnienia przestępstwa (np. z powodu niepoczytalności, gdy działa on w stanie wyższej konieczności- w obronie koniecznej, a także, pod określonymi warunkami, gdy wykonuje rozkaz przełożonego),
- ustawa określa, że czyn nie stanowi przestępstwa z powodu jego znikomego niebezpieczeństwa społecznego albo że sprawca nie podlega karze (np. podżegacz, który dobrowolnie zapobiegł dokonaniu czynu zabronionego),
- sprawca nie podlega orzecznictwu sądów karnych,
- brak skargi uprawnionego oskarżyciela albo zezwolenia na ściganie lub wniosku o ściganie pochodzącego od osoby uprawnionej,
- oskarżony zmarł,
- nastąpiło przedawnienie.
- postępowanie karne co do tego samego czynu tej samej osoby zostało prawomocnie ukończone lub wcześniej wszczęte toczy się.

51. Nowy kodeks postępowania karnego podkreśla bardzo kategorycznie zasadę legalizmu, stanowiąc w art. 10, że organ powołany do ścigania przestępstw jest obowiązany do wszczęcia i przeprowadzenia postępowania przygotowawczego, a oskarżyciel publiczny także do wniesienia i popierania aktu oskarżenia - o czyn ścigany z urzędu (§ l). Z wyjątkiem wypadków określonych w ustawie lub w prawie międzynarodowym nikt nie może być zwolniony od odpowiedzialności za popełnione przestępstwo (§ 2).

Nowe uregulowania kodeksowe zachowując dotychczasowe postaci oraz podstawowe terminy czasu trwania postępowania przygotowawczego przewidują istotną zmianę jego modelu, w szczególności przez jego uproszczenie i przyspieszenie oraz wzmocnienie gwarancji procesowych pokrzywdzonego.

Z najważniejszych zmian przedstawić można:

wprowadzenie zażalenia na bezczynność organu ścigania, zakładając, że zawiadamiający, który w terminie 6 tygodni od złożenia zawiadomienia nie zostanie powiadomiony o wszczęciu lub odmowie wszczęcia, może złożyć zażalenie do prokuratora nadrzędnego lub prokuratora powołanego do nadzoru nad danym organem ścigania;

- rozszerzenie możliwości złożenia zażalenia na odmowę wszczęcia postępowania, przyznano prawo do zaskarżenia tego postanowienia nie tylko pokrzywdzonemu, ale też instytucji państwowej, samorządowej i społecznej, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie;

- wprowadzenie przepisu określającego tzw. wniosek o skazanie bez rozprawy; jest to możliwe w sprawach o czyny zagrożone karą pozbawienia wolności nie przekraczającą 5 lat, jeżeli okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości, a postawa podejrzanego w skazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte mimo nieprzeprowadzenia rozprawy;

- wyposażenie pokrzywdzonego w szczególne uprawnienia w razie odmowy wszczęcia lub umorzenia postępowania; przyjmuje się, iż na postanowienia te pokrzywdzony może złożyć zażalenie do prokuratora nadrzędnego, który jednak w razie nieuwzględnienia zażalenia musi przekazać je sądowi, jeżeli sąd uzna zażalenie za zasadne uchyla zaskarżone postanowienie i zwraca sprawę prokuratorowi; ewentualne ponowne postanowienie o umorzeniu postępowania lub odmowie jego wszczęcia podlega zaskarżeniu tylko do prokuratora nadrzędnego, a w razie utrzymania postanowienia w mocy pokrzywdzony może wnieść własny akt oskarżenia w sprawie o czyn ścigany z urzędu - jako oskarżyciel posiłkowy.

W zakresie negatywnych przesłanek dopuszczalności postępowania karnego nowy Kodeks nie wprowadził żadnych istotnych zmian.

**Artykuł 13**

52. Prawo do składania zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa lub innego zachowania stanowiącego naruszenie praworządności - przedstawione zostało przy omawianiu artykułu 11 i 12 Konwencji.

53. Szczególnie istotne znaczenie dla zapewnienia świadkowi ochrony przed wszelkimi formami złego traktowania lub zastraszania w związku z jego zeznaniami miało wprowadzenie do polskiego prawa. Ustawą z dnia 6 lipca 1995r. o zmianie Kodeksu postępowania karnego, instytucji świadka incognito. Dodany art. 164a w §1 stanowi: "Jeżeli zachodzi uzasadniona obawa niebezpieczeństwa dła życia, zdrowia, wolności albo mienia w znacznych rozmiarach świadka łub osoby dla niego najbliższej, sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, może wydać postanowienie o zachowaniu w tajemnicy danych umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka". Przyjęte w kolejnych paragrafach rozwiązania sprowadzają się do tego, iż dane umożliwiające ujawnienie tożsamości świadka są znane tylko sądowi, prokuratorowi i w razie konieczności funkcjonariuszowi prowadzącemu postępowanie; nie są ujawniane ani oskarżonemu, ani jego obrońcy. Świadek taki nie występuje na rozprawie, jest natomiast przesłuchiwany przez sąd w miejscu zapewniającym zachowanie jego danych w tajemnicy. Protokoły z jego przesłuchania są odczytywane stronom z zastosowaniem wszelkich środków wyłączających możliwość ujawnienia tożsamości świadka. Oskarżony i jego obrońca mogą zadawać świadkowi pytania i otrzymywać na nie odpowiedzi tylko za pośrednictwem sądu lub prokuratora.

Na postanowienie w sprawie zachowania w tajemnicy danych co do tożsamości świadka oskarżonemu służy, w terminie 3 dni, zażalenie do sądu.

Temu rozwiązaniu towarzyszy konsekwentnie przepis wyłączający możliwość skonfrontowania świadka incognito (art. 157 § 3 kpk).

54. Z datą 15 listopada 1995r. Minister Sprawiedliwości wydał rozporządzenie wykonawcze określające szczegółowo sposób sporządzania, przechowywania i udostępniania protokołów zeznań zawierających wiadomości o świadku incognito, a także sposób powoływania się na takie zeznania w orzeczeniach i pismach procesowych.

55. Nowelizacja Kodeksu postępowania karnego z 1995r. przyznała także świadkowi prawo do nieujawniania swojego miejsca zamieszkania. Według art. 173 § 3: "Jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka lub osoby dla niego najbliższej w

związku z jego czynnościami, można zastrzec dane dotyczące miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu. Pisma procesowe doręcza się wówczas do instytucji, w której świadek jest zatrudniony, lub na inny wskazany przez niego adres."

56. Kodeks postępowania karnego z 1997r. powtarza postanowienia o możliwości zachowania w tajemnicy danych co do tożsamości świadka oraz dotyczących miejsca jego zamieszkania, a także tworzące zakaz konfrontacji. Wprowadza ponadto uregulowania dotyczące okazania. Dla zapewnienia świadkowi właściwej ochrony - stwarza on podstawy do przeprowadzenia okazania w sposób wyłączający możliwość rozpoznania osoby przesłuchiwanej przez osobę rozpoznawaną.

**Artykuł 14**

57. Gwarancje prawa pokrzywdzonych do zadośćuczynienia oraz adekwatnego odszkodowania zawarte są zarówno w ustawodawstwie karnym (Kodeksie postępowania karnego), jak i cywilnym (Kodeksie cywilnym).

58. Ustawą z dnia 23 sierpnia 1996r. do art. 24 Kodeksu cywilnego, dotyczącego możliwości żądania przez poszkodowanego naprawienia szkody majątkowej wyrządzonej na skutek naruszenia dobra osobistego (artykuł ten został omówiony w poprzednim Sprawozdaniu) dodano w § l następujące zdanie: "Na zasadach przewidzianych w Kodeksie poszkodowany może również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny".

Warto też zaznaczyć, iż poszkodowany może wystąpić z żądaniem ochrony dobra osobistego także przeciwko osobie, która naruszyła te dobra działając nie w imieniu własnym, lecz jako funkcjonariusz państwowy.

59. Polskie ustawodawstwo cywilne normuje (w art. 417-420 Kodeksu cywilnego) w sposób jednolity odpowiedzialność Skarbu Państwa za szkody wyrządzone przez funkcjonariuszy państwowych zarówno przy wykonywaniu przez nich czynności o charakterze władczym (akty władzy), jak i czynności gospodarczych. W świetle przepisów polskiego Kodeksu cywilnego Skarb Państwa nie ma własnej zdolności deliktowej - co oznacza, że odpowiada za funkcjonariuszy państwowych jak za cudze czyny (art. 417§1 Kodeksu cywilnego).

Przesłankami odpowiedzialności Skarbu Państwa, według art. 417§1 Kodeksu cywilnego, są:

a) wyrządzenie szkody przez funkcjonariusza państwowego

Dla powstania odpowiedzialności Skarbu Państwa nie jest konieczne ustalenie osoby sprawcy szkody, wystarczające jest wykazanie, że winę ponosi jeden z członków określonego zespołu funkcjonariuszy. Skarb Państwa ponosi odpowiedzialność za (art. 417 § 2 Kodeksu cywilnego):

- pracowników organów władzy, administracji lub gospodarki państwowej tj. za osoby pozostające z organami Państwa w jakimkolwiek stosunku zatrudnienia, bez względu na charakter pełnionych funkcji i sposób powstania stosunku zatrudnienia,
- osoby powołane w drodze wyboru do organów państwa; do tej kategorii funkcjonariusz)' należą posłowie, senatorowie, radni i ławnicy sądowi,
- sędziów, prokuratorów i żołnierzy zawodowych,
- osoby działające na zlecenie organów władzy, administracji i gospodarki państwowej;

przy czym działanie na zlecenie ma miejsce wtedy, gdy wykonawcą zlecenia jest indywidualnie oznaczona osoba fizyczna, a działanie to musi być wykonywane w imieniu i na rzecz zlecającego.

- funkcjonariuszy samorządu terytorialnego przy wykonywaniu powierzonych zadań z zakresu administracji rządowej.

b) zawinione działanie lub zaniechanie funkcjonariusza państwowego

-polskie ustawodawstwo cywilne przewiduje wyjątek od zasady odpowiedzialności Skarbu Państwa na zasadzie winy, a mianowicie art. 418 Kodeksu cywilnego stanowi, iż w sytuacji, gdy funkcjonariuszowi państwowemu nie można przypisać winy poszkodowany może żądać naprawienia szkody przez Skarb Państwa, jeżeli doznał on uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia albo utracił żywiciela, a za przyznaniem odszkodowania przemawiają zasady słuszności (na co może wskazywać np. niezdolność poszkodowanego do pracy albo jego ciężkie położenie materialne).

Przepisy polskiego Kodeksu cywilnego przewidują w art. 418 ograniczenie odpowiedzialności Skarbu Państwa w sytuacji, w której szkoda została wyrządzona na skutek wydania orzeczenia lub zarządzenia. Skarb Państwa odpowiada wówczas tylko wtedy, gdy przy wydaniu

orzeczenia lub zarządzenia nastąpiło naruszenie prawa ścigane w trybie postępowania karnego lub dyscyplinarnego, a wina sprawcy szkody została stwierdzona wyrokiem karnym albo orzeczeniem dyscyplinarnym.

60. Przepisy art. 487 Kodeksu postępowania karnego odnoszące się do kwestii odszkodowań za niesłuszne skazanie, aresztowanie i zatrzymanie, przedstawione w poprzednim Sprawozdaniu, po ich nowelizacji w maju 1989r. i czerwcu 1995r. - otrzymały następujące brzmienie:

" § l. Oskarżonemu, który w wyniku wznowienia postępowania lub kasacji został uniewinniony lub skazany na podstawie łagodniejszego przepisu, przysługuje od Skarbu Państwa odszkodowanie za poniesioną szkodę oraz zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, wynikłe z wykonania względem tego skazanego w całości lub w części kary, której nie powinien był ponieść.

§ 2. Przepis § l stosuje się także, jeżeli prowadzone dalej w wyniku wznowienia lub kasacji postępowanie umorzono wskutek okoliczności, których nie uwzględniono we wcześniejszym postępowaniu.

§ 3. Prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia powstaje również w związku z zastosowaniem środka zabezpieczającego w w/w warunkach.

§ 4. Przepisy powyższe stosuje się odpowiednio w razie oczywiście niesłusznego tymczasowego aresztowania lub zatrzymania."

W sprawach o odszkodowanie i zadośćuczynienie orzekają sądy wojewódzkie. Postępowanie wolne jest od kosztów.

Cudzoziemcy mogą dochodzić odszkodowania oraz zadośćuczynienia za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie jedynie na zasadzie wzajemności (art. 491 kpk). Tę zasadę powtarza ustawa z dnia 25 czerwca 1997r. o cudzoziemcach, przyznając (na w/w warunkach określonych w Kodeksie postępowania karnego) osobom niesłusznie zatrzymanym lub umieszczonym w areszcie w celu wydalenia - prawo domagania się od Skarbu Państwa odszkodowania za poniesioną szkodę oraz zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

61. Nowy Kodeks postępowania karnego przyjmując w zasadzie przepis}' Kodeksu z 1969r. o odszkodowaniu za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie i zatrzymanie, wyraźnie podkreślił, iż roszczenia te nie przysługują osobie, która składając fałszywe zeznania lub wyjaśnienia spowodowała tym wydanie niekorzystnego dla siebie orzeczenia - art. 553 § l. Przepisy tego artykułu formułują jednak wyjątki od tej reguły odnoszące się do:

- osób składających wyjaśnienia w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi ( zakazy dowodowe - patrz omówienie artykułu 15),
- sytuacji, gdy szkoda lub krzywda powstała na skutek przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązku przez funkcjonariusza państwowego.

62. Z dniem 23 maja 1991r. weszła w życie ustawa rehabilitacyjna uznająca za nieważne orzeczenia polskich organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości wydanych w okresie od l stycznia 1944r. do 31 grudnia 1956r. wobec osób, którym zarzucano czyny związane z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. Nr 34; póz. 145). Dała ona podstawy do dochodzenia od Skarbu Państwa odszkodowań za poniesioną
szkodę i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę - na warunkach określonych w Kodeksie postępowania karnego (przepisy omówione w pkt. 4).

Dane dotyczące ilości spraw odszkodowawczych z w/w ustawy, rozpoznanych przez sądy wojewódzkie w okresie od 1994r. do 1997r. ilustruje poniższa tabelka:

| Lata | 1994 | 1995 | 1996 | 1997 |
|---|---|---|---|---|
| Załatwienia | 5586 | 9363 | 9809 | 5448 |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Liczba osób, na rzecz których prawomocnie zasądzono odszkodowanie | 7538 | 7546 | 7269 | 6453 |

**Artykuł 15**

63. Zakazy dowodowe w polskim prawie karnym zostały szczegółowo omówione w poprzednim sprawozdaniu.

64. Nowe uregulowania kodeksowe dotyczące przesłuchań precyzują przepis art. 157 § 2 Kodeksu postępowania karnego z 1969r. Uznają mianowicie za niedopuszczalne:

- zadawanie osobie przesłuchiwanej pytań sugerujących treść odpowiedzi,
- wpływanie na odpowiedzi osoby przesłuchiwanej za pomocą przemocy lub groźby bezprawnej,
- stosowanie hipnozy albo środków chemicznych lub technicznych, wpływających na procesy psychiczne osoby przesłuchiwanej albo mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji jej organizmu w związku z przesłuchaniem (chodzi tu np. o narkoanalizę, badanie przy użyciu poligrafa).

Nowy Kodeks stanowczo przyjmuje, zgodnie z zaleceniami Komitetu - punkt 15 CAT/C/SR279, że wyjaśnienia, zeznania lub oświadczenia nie mogą stanowić dowodu nie tylko wtedy, gdy (jak to mówi Kodeks z 1969r.) są złożone w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi, ale także, gdy uzyskane są wbrew w/w zakazom.

65. Gwarancje przestrzegania zobowiązań wynikających z art. 16 Konwencji przedstawione zostały powyżej przy omawianiu art. 10, 11, 12 i 13. W szczególności w odniesieniu do osób pozbawionych wolności warto jeszcze raz podkreślić, iż w Polsce przestrzegany jest przepis art. 7 § 3 Kodeksu karnego wykonawczego, który stanowi, że kań' wykonuje się w sposób humanitarny i z poszanowaniem godności ludzkiej skazanego.

66. Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996r. o Służbie Więziennej w ust. 3 art. l stanowi, że do podstawowych zadań Służby Więziennej należ}' zapewnienie osobom skazanym na kary pozbawienia wolności lub tymczasowo aresztowanym przestrzegania ich praw, a zwłaszcza humanitarnych warunków poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej, oraz w ust. 6 - wykonywanie pomocy prawnej z tytułu umów międzynarodowych. Ustawa ta określa nie tylko cechy jakie powinien wykazywać nominowany funkcjonariusz, podlegający co 4 lata opiniowaniu, ale też jakich zasad funkcjonariusze są zobowiązani przestrzegać w stosunku do osób pozbawionych wolności. Aktem tym zostało też jednoznacznie sprecyzowane, kiedy i w jaki sposób funkcjonariusze podczas pełnienia obowiązków służbowych uprawnieni są do stosowania środków przymusu bezpośredniego (jak np. użycia siły fizycznej, umieszczenia w celi zabezpieczającej, założenia kajdan, kaftana bezpieczeństwa, użycia siatki obezwładniającej, pałek służbowych) oraz broni palnej - przy równoczesnym ustaleniu odpowiedzialności dyscyplinarnej za przekroczenie uprawnień niezależnej od odpowiedzialności karnej.

Według unormowań tej ustawy środki bezpośredniego przymusu mogą być stosowane wyłącznie w celu przeciwdziałania: usiłowaniu zamachu na życie lub zdrowie własne albo innej osoby, nawoływaniu do buntu, rażącemu nieposłuszeństwu, groźnemu zakłóceniu spokoju i porządku, niszczeniu mienia lub ucieczce osoby pozbawionej wolności. Ustawa zakazuje stosowania środków przymusu bezpośredniego w stosunku do kobiet. Zezwala na użycie broni palnej jedynie w sytuacji, gdy środki przymusu bezpośredniego nie są wystarczające oraz wyłącznie w celu: odparcia bezpośredniego zamachu na życie, zdrowie lub wolność funkcjonariusza albo innej osoby bądź bezpośredniego zamachu na obiekty zakładu karnego lub aresztu śledczego; w celu udaremnienia ucieczki osoby pozbawionej wolności z zakładu karnego zamkniętego lub aresztu śledczego; w celu oparcia bezpośredniego zamachu na konwój ochraniający osoby, broń palną, amunicję, dokumenty zawierające wiadomości stanowiące tajemnice państwowa, pieniądze lub inne przedmioty wartościowe.

Stosowanie środków przymusu bezpośredniego i użycie broni palnej powinno być

odpowiednie do stopnia zagrożenia, następować po uprzednim ostrzeżeniu o ich użyciu i w sposób wyrządzający możliwie najmniejsza szkodę osobie, względem której je zastosowano, oraz nie może zmierzać do pozbawienia jej życia, a także narażać na niebezpieczeństwo utraty życia lub zdrowia innych osób.

67. W okresie objętym Sprawozdaniem odnotowano zdarzenia związane z naruszeniem procedury zastosowania środków przymusu bezpośredniego przez funkcjonariuszy Służby Więziennej. Zdarzenia te miały zdecydowanie charakter incydentalny i tak np.:

- podczas konwojowania osadzonego z Aresztu Śledczego w Warszawie Białołęce bezprawnie użyto w stosunku do niego pałki gumowej; winnego funkcjonariusza ukarano dyscyplinarnie naganą,
- jednego z osadzonych bezprawnie umieszczono w celi zabezpieczającej w Zakładzie Karnym w Tarnowie - Mościcach; wobec odpowiedzialnego funkcjonariusza zastosowano środki dyscyplinarne w postaci ostrzeżenia o niepełnej przydatności na zajmowanym stanowisku służbowym,
- w trakcie spaceru osadzonemu zakwalifikowanemu do kategorii niebezpiecznych bezprawnie założono kajdany; zdarzenie miało miejsce w Zakładzie Karnym w Goleniowie,
- funkcjonariusze Aresztu Śledczego w Poznaniu zastosowali siłę fizyczną celem doprowadzenia tymczasowo aresztowanego do oddziału detoksykacji alkoholowej szpitala (z uwagi na wystąpienie ostrych objawów choroby alkoholowej i zakłócanie spokoju); podczas stosowania środka przymusu osadzony zmarł; wobec sprawcy wszczęto postępowanie karne zakończone wydaniem wyroku skazującego (orzeczenie jest nieprawomocne).

68. Podobne uregulowania kwestii stosowania przez funkcjonariuszy środków bezpośredniego przymusu zawierają ustawy o Policji. Urzędzie Ochrony Państwa, Straży Granicznej, a także o Inspekcji Celnej (służba administracyjna powołana Ustawą z dnia 6 czerwca 1997. - Dz. U. Nr 71; póz. 449 - do przeciwdziałania i zwalczania naruszeń prawa obowiązującego w dziedzinie obrotu towarowego z zagranicą). Do Ustaw o Policji, Urzędzie Ochrony Państwa oraz Straży Granicznej wydano akty wykonawcze precyzyjnie określające przypadki oraz warunki używania przez funkcjonariuszy tych służb fizycznych, technicznych i chemicznych środków przymusu.

69. Nowelizacją z dnia 29 czerwca 1995r., która obowiązuje od l stycznia 1996r., wprowadzono do Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich przepisy dotyczące stosowania wobec nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich środków przymusu bezpośredniego (art. 95a. 95c). Przewidują one możliwość zastosowania środków przymusu (w postaci użycia siły fizycznej, umieszczenia w izbie izolacyjnej, założenia pasa obezwładniającego lub kaftana bezpieczeństwa) jedynie w celu przeciwdziałania usiłowaniu targnięcia się nieletniego na życie lub zdrowie własne albo innej osoby, nawoływaniu do buntu, zbiorowej ucieczki albo mszczenia mienia powodującego groźne zakłócenie porządku i wyłącznie na podstawie decyzji dyrektora placówki bądź, pod jego nieobecność, pracownika pedagogicznego placówki . Przepisy ustawy określają także dopuszczalny maksymalny czas umieszczenia nieletniego w izbie izolacyjnej, tj. 48 godzin oraz 12 - wobec nieletniego poniżej 14 roku życia. Wprowadzają też zakaz stosowania pasa obezwładniającego wobec nieletniego dotkniętego kalectwem oraz względem nieletniej, a wobec nieletniej ciężarnej - dodatkowo - umieszczenia w izbie izolacyjnej. Ustawa uznaje za niedopuszczanie stosowanie środków przymusu jako kary.

Rada Ministrów dnia 11 grudnia 1996r. wydała rozporządzenie wykonawcze do przedstawionych wyżej przepisów Ustawy, w którym szczegółowo uregulowana została kwestia warunków stosowania środków przymusu bezpośredniego wobec nieletnich. Przede wszystkim akt ten wprowadził wymóg:

- stałej kontroli stosowania środka,
- poddania nieletniego, wobec którego stosuje się środek przymusu, badaniom lekarskim,
- sporządzenia protokołu i niezwłocznego zawiadomienia (o zastosowanym środku) sędziego sprawującego nadzór nad zakładem oraz sądu rodzinnego wykonującego środek poprawczy. Rozporządzenie wykonawcze uprawnia nieletniego do złożenia skargi do sądu rodzinnego na zastosowanie wobec niego środka przymusu bezpośredniego.

W okresie od l stycznia 1996r. ( od dnia wejścia w życie noweli do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich) odnotowano zaledwie 100 przypadków zastosowania wobec nieletnich środków przymusu, a zaznaczyć należy, iż w polskich zakładach poprawczych i schroniskach (łącznie) rocznie przebywa około 4000 nieletnich. Siły fizycznej użyto 11 razy. umieszczenie *w* izbie izolacyjnej

zastosowano 75 raz}', pasy obezwładniające założono 14 razy.

Środki te zastosowano w 10 placówkach, przy czym w szeregu przypadkach stosowano je jednocześnie. Najwięcej środków użyto w wobec nieletnich przebywających w Zakładzie Poprawczym w Trzemesznie, w którym przebywają nieletni o najwyższym stopniu demoralizacji. Najczęstszymi przyczynami stosowania środków przymusu bezpośredniego było:

- targnięcie się nieletniego na zdrowie innego wychowanka ( np. podpalenie piżamy, pobicie i zastraszenie, złamanie szczęki, agresywny atak z użyciem ostrych narzędzi),
- targnięcie się na własne zdrowie lub usiłowanie popełnienia samobójstwa (samookaleczenia, szantażowanie samouszkodzeniem ciała, bicie głową w ścianę),
- niszczenie mienia połączone z agresywnym zachowaniem wobec pracowników placówki.

W okresie od l stycznia 1996r. miał miejsce tylko jeden przypadek przekroczenia uprawnień pracownika placówki w związku zastosowaniem środka przymusu bezpośredniego.

Jeszcze raz należy podkreślić, iż środki przymusu bezpośredniego stosowane są wobec nieletnich wyłącznie jako reakcja na sytuacje nadzwyczajne, stwarzające poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa ludzi bądź mienia na terenie placówki. Środki te nie są w żadnym razie elementem systemu wychowawczego. Polskie uregulowania w tym zakresie są zgodne z Regułami Minimalnymi ONZ dotyczącymi postępowania z więźniami (patrz -postanowienia punktu 33 Reguł), które znajdują zastosowanie również do wykonywania środków wychowawczych.

70. W dniu 19 sierpnia ł994r. została uchwalona ustawa o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. Nr 111; póz. 535). Według tej ustawy osoba chora psychicznie może być przyjęta bez jej zgody do szpitala psychiatrycznego tylko w następujących przypadkach:

- gdy dotychczasowe zachowanie takiej osoby wskazuje na to, iż z powodu jej choroby zagraża ona bezpośrednio własnemu życiu albo życiu lub zdrowiu innych osób,
- dotychczasowe zachowanie takiej osoby wskazuje na to ż nieprzyjęcie do szpitala spowoduje znaczne pogorszenie stanu jej zdrowia psychicznego,
- osoba ta jest niezdolna do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych, a uzasadnione jest przewidywanie, że leczenie w szpitalu psychiatrycznym przyniesie poprawę jej stanu zdrowia.

Ponadto osoba, której dotychczasowe zachowanie wskazuje na to, że powodu zaburzeń psychicznych zagraża bezpośrednio swojemu życiu lub zdrowiu innych osób, a zachodzą wątpliwości, czy jest ona chora psychicznie, może być bez jej zgody przyjęta do szpitala w celu wyjaśnienia tych wątpliwości. We wszystkich wyżej wymienionych przypadkach o umieszczeniu pacjenta w szpitalu psychiatrycznym bez zgody tego pacjenta rozstrzyga sąd opiekuńczy.

Niezależnie od powyższego przedmiotem stałej kontroli sądowej na podstawie wymienionej Ustany - jest legalność przyjęcia i przebywania osób z zaburzeniami psychicznymi w szpitalach psychiatrycznych i domach pomocy społecznej, przestrzeganie praw tych osób oraz warunków, w jakich one tam przebywają, a także prawidłowość stosowania przymusu bezpośredniego.

Zgodnie z omawianą ustawą przymus bezpośredni (w postaci przytrzymania, przymusowego zastosowania leków, unieruchomienia i izolacji) wobec osób z zaburzeniami psychicznymi można stosować tylko wtedy, gdy osoby te dopuszczają się zamachu przeciwko zdrowiu lub życiu własnemu bądź innych osób, bezpieczeństwu powszechnemu albo w sposób gwałtowny niszczą przedmioty znajdujące się w ich otoczeniu.

Sposób stosowania środków przymusu został szczegółowo uregulowany w rozporządzeniu wykonawczym wydanym przez Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej w dniu 23 sierpnia 1995 - Dz. U. Nr 103; póz. 514.